

SEYAHATNAMELERDE İSTANBUL

İSTANBUL IN TRAVELBOOKS

Ayşe KAPUCU YAVUZ

Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel Şehirler ve İstanbul Araştırmaları Tezli Yüksek Lisans Programı İstanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-2765-4659

Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT

Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-4113-6812

Cite As: Kapucu Yavuz, A. & Eryiğit, B.H. (2021). "Seyahatnamelerde İstanbul", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(54): 3644-3661.

ÖZET

İmparatorluklara başkent olmuş İstanbul, savunma ve ticaret açısından sahip olduğu doğal avantajlar sayesinde bir cazibe oluşturarak dikkati daima üzerine çekmiştir. Şehir olarak ilk kez yerleşim yeri olmasından bugüne kadar birbirinden çok farklı millet ve kültüre de kucak açmış, onların kendisine yenilikler katmasına imkân tanımıştır. Böylece biçim almış, eserler kuşanmış değişime uğramıştır. Şehre dair tarihi ve kültürel birikim hakkında bilgi sahibi olmak için hala pek çok araştırma yapılmaktadır. Enformasyonun günümüze göre çok daha yavaş dağıldığı geçmiş çağlarda seyyahların tuttuğu notlarla gördükleri yerler hakkında verdiği bilgiler ilgi çekici olmuştur. İstanbul'un geçmişinde farklı dönemlerdeki günlük yaşama, iklim ve mimari hakkındaki bilgilere, kentte yaşayanların kültürel tavırlarına dair detaylara erişmek için bugün de seyahatnameler önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Günümüze ulaşan ve dilimize çevrilen seyahatnameler incelendiğinde subjektif yorumlara rastlamakla birlikte şehir hakkında genel bilgi edinme şansı da bulunmaktadır. Farklı amaçlarla İstanbul'a yolu düşen seyyahların şahsi ilgi alanları doğrultusunda gözlemlerini aktarmaları birbirinden farklı hususlarda nitelikli bilgi edinilmesi açısından da bir fırsat doğurmaktadır. Bazı gezginlerin notlarını çizimleri ile desteklemesi ise ziyaretin gerçekleştiği döneme ait görsel bir hafıza oluşturmaktadır. Merakın harekete geçirdiği bir serüven, Hac yolunda bir uğrak noktası ya da mesleki bir görevin icra edilmesi gibi farklı sebeplere dayanan seyahatler günümüze ışık tutan bilgilere erişilmesine vesile olmuştur. Bu çalışma İstanbul'a yolu düşen ve şehre dair bilgiler aktaran seyyahların gözünden yeni bir perspektif açmayı, şehri söz konusu notlar üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İstanbul'un Roma İmparatorluğu egemenliğine girmeden önce henüz Byzantion ismi ile bilindiği yıllardan günümüze ulaşan Strabon'a (d. MÖ 63,64-ö. MS 23) ait notlarla çalışmaya başlanmıştır. 1924 yılında şehirde bulunan ünlü yazar E. Hemingway'e (d.1869-ö.1961) kadar pek çok farklı dönemde ele alınmış seyahatnameye kronolojik olarak yer verilmiştir. Bu doğrultuda şehrin geçmişten bugüne yaşadığı değişimi de zamana bağlı olarak gözleme fırsatı sunan bir yelpaze oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altın Kapı, Haliç, İstanbul, seyyah, seyahatname.

ABSTRACT

Being the capital of empires, Istanbul has always attracted attention by creating an attraction thanks to its natural advantages in terms of defense and trade. Since it was the first settlement as a city, it has embraced very different nations and cultures, allowing them to add innovations to itself. Thus, it took shape, the works were equipped and transformed. A lot of research is still being done to have information about the historical and cultural accumulation of the city. In the past, when information was distributed much more slowly than today, the information that travelers gave about the places they saw with the notes they kept was interesting. Travel books have been an important source of reference to access details about the daily life, climate, and architecture in different periods in Istanbul's past, and the cultural attitudes of the people living in the city. When the travel books that have survived to the present day and translated into our language are examined, there is a chance to get general information about the city, although there are subjective comments. Traveling to Istanbul for different purposes, conveying their observations in line with their personal interests also creates an opportunity in terms of obtaining qualified information on different issues. The fact that some travelers support their notes with their drawings creates a visual memory of the period of the visit. Travels based on different reasons, such as an adventure driven by curiosity, a stopover on the pilgrimage route, or the performance of a professional task, have been instrumental in accessing information that sheds light on our day. This study aims to open a new perspective from the eyes of travelers who come to Istanbul and convey information about the city, and to evaluate the city through the aforementioned notes. Before Istanbul came under the rule of the Roman Empire, it was started to work with the notes of Strabon (b. 63.64 BC - d. 23 AD), which has survived from the years when it was known as Byzantion. The travelogues, which were handled in many different periods until the famous writer E. Hemingway (b.1869-d.1961), who was in the city in 1924, are included chronologically. In this direction, it is aimed to create a spectrum that offers the opportunity to observe the change that the city has experienced from past to present, depending on time.

Key Words: The Golden Gate, Golden Horn, İstanbul, traveler, travel book.

1. GİRİŞ

Farklı coğrafyalara, ülke ve kentlerin toplumsal yaşam biçimlerine duyulan merak, hep canlı kalan ve insanın tatmin etmek istediği başlıca güdülerden biridir. Keşfetmenin; ilim, ticaret ve kişisel gelişme gibi pek çok farklı bağlamda besleyici bir etkisi bulunmaktadır. Günümüzde internet ortamında aktif olarak kullanılmakta olan seyahat ve gezi rehberlerinin bir örneği olarak seyahatnameler, özellikle teknolojinin gelişmediği

geçmişte bu merakı gidermenin en önemli araçlarından olmuştur. Çeşitli nedenlerle farklı şehirleri ziyaret etmiş olan seyyahlar, yeni karşılaştıkları kültürleri tanıtan, mimari ve toplumsal açıdan bilgiler veren notları ile seyahatnameler oluşturmuştur. Uzun mesafeler kat edilerek yapılan seyahatlerden arta kalan bu hatıralar, hem o günün insanı için ilgi çekici olmuş hem de uzun yıllar sonra bahsi geçen bölge ya da toplumların geçmişine dair önemli izler taşıyan kaynaklar haline gelmişlerdir.

İstanbul, coğrafyası bakımından işlek bir uğrak noktası ve doğu-batı arasında bir geçiş kapısı niteliği taşıdığından ziyaretçisi bol aynı zamanda her dönem merak uyandıran bir şehir olmuştur. Hem Roma-Bizans hem de Osmanlı Dönemi'nde sahip olduğu pek çok cezbedici husus seyyahların ilgisini çekmiştir. Ulaşım imkânları geliştikçe şehre yapılan ziyaretlerin sayısı da oldukça artmıştır. Bu artışta ulaşım kadar, yayınlanan seyahatnamelerin artması ve şehre duyulan ilginin yayılması ve ticari gelişiminin de etkisi bulunmaktadır.

Kalkedon yıllarından bugüne kadar İstanbul, pek çok açıdan değişimler yaşamış, tarihin en görkemli imparatorlukları olan Roma ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuş bir şehirdir. İki bini aşkın yıl boyunca yaşadığı toplumsal, siyasi, mimari ve kültürel değişime farklı çağlarda hakkında yazılmış seyahatnameler açısından bakmak yeni bir perspektif imkânı sunmaktadır. Şehir halkının gündelik yaşamını, alışkanlık ve değerlerini, İstanbul'da yaşamış farklı millet ve kültürlerin yaşam biçimlerini izleme fırsatı seyahatnameler sayesinde mümkün olabilmektedir.

İstanbul için yazılmış sayısız seyahatname bulunmakla beraber, farklı nedenlerle tümü dilimize çevrilememiş ya da günümüze ulaşmamıştır. Ulaşan ve çevirisi yapılan seyahatnameler dahi literatürde oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Bu çalışma İstanbul'un dünden bugüne değişimine ve seyahatnamelerde gözlemlenerek not edilen detaylarına kronolojik olarak yer verilerek seyyahların gözünden bir projeksiyon oluşturmayı amaçlamaktadır. Bugün erişilebilen tüm seyahatnamelere kapsam genişliği bakımından yer verilemeyeceği de olabildiğince çeşitli kültür ve dönemlerden ziyaretçilerin seyahatnamelerindeki İstanbul notlarına yer vermeye gayret edilmiştir. İstanbul'un farklı zamanlarda sahip olduğu mekânsal-toplumsal doku ve zenginlikler hakkında bir değerlendirme yapılarak çalışma sonuçlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Seyahatname ve seyyah kavramları çalışmanın kapsamı bakımından sıkça kullanılacaktır. Teorik bir çerçeve oluşturmak açısından öncelikle bu kavramların ve sahip oldukları niteliklerin irdelenmesinin, okuyucunun bakış açısındaki algıları bertaraf etmek açısından önemli katkısı olacaktır. Toplumsal algılar sürekli değişmektedir ve seyahatnameler günümüzden çok önce oluşturulmuştur. Her seyahatnamenin farklı zamanlara ve koşullara bağlı ortamlarda hazırlandığını ve bugünün değer yargıları üzerinden yorumlamanın bazen güç, bazen şaşırtıcı bazen de yargılayıcı sonuçlara yol açabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

2.1. Seyyah

Türk Dil Kurumu'nun geliştirmekte olduğu Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan bilgilere göre seyyah kelimesi "gezgin, turist" anlamına gelmektedir. Etimolojik olarak, Arapça "sayyah" sözcüğünden alıntıdır. Arapça'da da "çok seyahat eden, gezgin" anlamını taşımaktadır (www.etimolojiturkce.com).

Geçmişte seyyahlar her zaman turistik amaçlarla yolculuk etmemiştir. Özellikle İstanbul seyyahlarında hac, ticaret ya da diplomasi nedeniyle yapılan ziyaretler, turistik keşiflerden daha fazladır (Nalçacı, 2010, s.526). Pek çok farklı nedenle yapılan yolculuklarda mesleki bilgi ve tecrübelerin artması ya da zorunlu görevlendirmeler, yeni ticaret alanlarının geliştirilmesi ya da mal taşıma yolculukları, Kudüs hacılarının yol güzergâhında bulunması, esir düşen kişilerin şehre getirilmesi, bazen de diplomatik bir rakibe karşı bilgi toplama ihtiyacı gibi faktörler etkili olmuştur.

Örneğin mesleki olarak coğrafi, botanik, mimari, edebiyat, arkeoloji vb. alanlarda farklı coğrafyalarda geliştirilen teknikler ve ilim hakkında bilgi sahibi olmak, başka bölgelerde yetişen tanınmış uzmanların gözlemlerinden yararlanmak yaygın bir mesleki vizyon ziyaretidir. Mesleki zorunluluklar kapsamında; bürokratik atamalar, uzmanlık teklifleri ya da elçilik görevlendirmeleri sayılabilir. Şehirde elçi olarak görevlendirilen yabancıların eşleri de İstanbul hakkında seyahatnameler yazmıştır. Haliç Limanının bölgesel etkisi ve şehrin Karadeniz - Akdeniz arasında bir geçiş noktası olması, sonraki yıllarda da demiryollarının gelişmesi dolayısıyla ticari ziyaretler de oldukça fazladır.

Kudüs'e giden hacılar için güzergâh üzerinde bir dinlenme noktası olarak da kullanılan İstanbul, Haçlı Seferleri nedeniyle sıkça ziyaret edilmiş, dördüncü Haçlı Seferi de bilindiği üzere Latin İstilasına dönüşerek şehre büyük zarar vermiştir. Uluslararası ilişkiler bakımından yürütülen stratejilerde rakip yönetimlerin

işleyiş biçimi ya da şehrin savunma durumuna dair gözlemlerin raporlanabilmesi için veri toplama görevleri de şehre gelişin nedenleri arasında gösterilebilir. Aynı zamanda savaşlar ya da yolculuk sırasında ölü kesilen kervanlarda esir düşen bazı kimselerin şehre getirilmesi (Nalçacı, 2010, s.532), hatta bazılarının bir süre hapsedildikten sonra özgür kalarak şehri rahatça dolaşabilmesi ya da devlet için çalışması durumları da ortaya çıkmıştır.

2.2. Seyahatname

Seyahat kavramı yine Arapça kökenli olan bir kelimedir. “Siyaha” yani “gezi” sözcüğünden alıntıdır ve “gezdi, dolaştı” anlamına gelen “saha” kelimesinin mastarıdır. “name” kelimesi Farsça’dan gelmektedir ve “birine hitaben yazılan yazı, mektup” anlamını taşımaktadır (www.etimolojiturkce.com). Bu iki kelimenin birleşmesindeki çıkarım, seyahat üzerine yazılan yazı veya mektuplar olarak belirginleşmektedir.

Seyahatnameler hem başka yerleri merak eden ama görme fırsatı bulunmayan kişiler için o yer hakkında fikir edinmeye yarayan bir araç, hem edebi bir metin, hem de bugünden bakıldığında anlatılan bölgenin değişimini görebilmek için tarihi bir kaynak olarak değer taşımaktadır. İstanbul hakkında yazılan seyahatnamelerin bir kısmı uzun yıllar sonra Türkçe’ye çevrilebilmiştir. Eserlerin büyük kısmı seyyahın kendi dilinde yazılmış olup, dini nedenlerle yapılan ziyaretler genellikle Latince kaleme alınmış, ticari ilişkilerin yoğunluğuna ve dünyada yaygınlaşan dillere göre de daha sonra sırasıyla İtalyanca, Fransızca, Almanca ve İngilizce eserler de yaygınlaşmıştır (Nalçacı, 2010, s.539). Tarihi süreç içerisinde dillerin yapısı da değiştiğinden, oldukça eski arşiv kaynakları olarak seyahatnamelerin çevirisi, yetkinlik gerektiren bir alan olmaktadır ve bu durum tüm eserlerin çevrilmesini hem insan kaynağı bakımından hem de mali açıdan güçleştirmektedir. Çevirilerin gecikmesine neden olan sansür gibi nedenler de farklı dönemlerde etkili olmuştur. Yine de yoğun çabalar sonucu pek çok eser günümüze ulaşmış ve dilimize çevrilebilmiştir.

Bununla birlikte, seyahatnamelerin bilimsel açıdan yeterliği; seyahatin süresi, Doğu-Batı toplumları arasındaki kavramsal şekillenme ve ithamlar, ziyaretten önce şehir hakkında sahip olunan bilgi ve yargılar gibi pek çok hususa bağlı olarak eleştirilmektedir (Demiray, 2019).

Gezginlerin notlarını yazarken subjektif yorumlaması, şahsi birikim ve değerlerinin etkisinde olması, bazen mübalağaya ya da yanlış bilgilendirmelere yol açabilmektedir. Seyyahın hissettikleri, konaklama koşulları, seyahatinin kendisinde bıraktığı etki ya da beklentileri ile karşılaştıkları arasındaki örtüşmenin düzeyi gibi dış etkenler de yazdıklarını etkilemektedir. Bazen bir mahallede bir sohbet sırasında edinilen günlük bilgiler tüm toplumun ortak değeriymiş gibi seyahatnamelere yansıtılabilmektedir. Bazen de kozmopolit yapı gereği seyyah dilini bildiği ya da anlayabildiği kimselerden aldığı bilgileri -örneğin Müslüman İstanbul’da gayrimüslimlerle yapılan görüşmelerin sonuçlarını- aktarmakta, bu durum da yerli toplumun ortak kültürünü gerçek anlamda yansıtmayabilmektedir (Demiray, 2019).

Edebi yönden güçlü ziyaretçilerin yazınlarında muhayyileye de başvurulmuş olma ihtimali bulunmaktadır. Özellikle yazarın muhayyilesinin izlerine rastlanması seyahatnamelerin ziyaret esnasında yazılmayıp döndükten bir süre sonra kaleme alınması durumlarında da ortaya çıkabilmektedir. Ziyaretin üzerinden geçen sürede unutulmuş bazı bilgiler bu şekilde tamamlanarak tasvir edilmiş olabilmektedir. Bazı ziyaretçilerin dini bağlılık ya da diplomatik gerginlikler nedeniyle beslediği hisler de yargılarını etkileyebilmektedir. Batılı ziyaretçilerin özellikle Osmanlı dönemini incelerken İstanbul’a karşı oryantalist yaklaşımları da gerçekten uzaklaşan değerlendirmeleri beraberinde getirebilmektedir. Elbette bunlar seyahatnameler incelenirken göz önünde bulundurulması gereken detaylar olup, tüm seyyahlar ya da eserleri için böyle bir genelleme yapılması doğru olmayacaktır. Ayrıca dönemin kültürel ilişki ve yaklaşımlarına yönelik fikir geliştirmek için de bu tür karşılaştırmaların katkısı bulunmaktadır.

Pek çok seyyah, güçlü çizim yeteneğini seyahatnamelerine ekleyerek çeşitli tasvirlerde bulunmuştur. Bu eserler de değişen mimari yapı ve kent dokusunun anlaşılabilmesi ve yazılanları daha net kavramak açısından en az seyahatnamelerde yer alan bilgiler kadar önem taşımaktadır.

3. OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ SEYAHATNAMELERDE İSTANBUL

Antik Çağ’da, henüz İstanbul ya da Konstantinapolis isimlerini almamış olan Byzantion bölgesine bilinen en eski ziyareti coğrafyanın babası olarak tanınan Strabon gerçekleştirmiştir. Geographika kitabının yazarı Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası isimli eserinin önsözünü hazırlayan Nezih Başgelen’in (2000) verdiği bilgilere göre Amasya’da doğmuş ve iyi bir eğitim almıştır. M.Ö. 63-64 yıllarında doğan Strabon’un M.Ö. 44 yıllarında İstanbul seyahatini gerçekleştirdiği tahmin edilmektedir. Eserinde Kalchedon (Kadıköy) ve Khryso polis (Üsküdar) ile Haliç ve Boğaz hakkında bilgiler yer almaktadır.

Bugünkü İstanbul Boğazı, ziyaretin yapıldığı yıllarda Trakya Bosporusu olarak isimlendirilmekte ve kendisinin verdiği bilgiye göre daha eski dönemlerde de Byzantion ile Kalchedon arasında kalan boğaza Mysia Bosporusu adı verildiğini dile getirmektedir (Strabon, 2000. s.60). Marmara Denizi için Byzantion Denizi ifadesi kullanılmaktadır. Strabon, Kalchedon'da büyük bir tapınak bulunduğundan, Khrysopolis'te denizin iç kısımlarında küçük timsahların beslendiği pınarlar olduğundan bahsetmiştir (Strabon, 2000, s.55). Haliç'i bir geyiğin boynuzuna benzeten Strabon, palamutların elle yakalanabilecek olduğundan bahsederken bölgenin bereketini vurgulamakta aynı zamanda boğazdaki akıntının yoğunluğu ve coğrafik sıkışıklıktan söz etmektedir (Nalçacı, 2010, s. 535).

Bilindiği gibi milattan sonra 330 yılında İstanbul, Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak bambaşka bir fonksiyona ve itibara bürünmüştür. Strabon'un ziyaretinden yaklaşık 300 yıl sonra; artık Kalchedon'un komşusu Byzantium değil Constantinopolis olarak dünya sahnesinde yeni yerini almıştır. Öyle ki, 395 yılında doğu ve batı olarak ikiye ayrıldıktan sonra İmparatorluğun Doğu kısmının yüzyıllar boyunca varlığını korumasında, İstanbul'un başkent seçilmesindeki stratejik kararın etkisi olduğu dile getirilmektedir (Bozlağan, 2012, s.50).

Roma İmparatorluğu'nun Başkenti Constantinopolis'in ilk ziyaretçilerinden biri, 913 yılında Bizanslılara esir düştükten sonra deniz yoluyla şehre gelen Müslüman Harun İbn Yahya'dır. Kendisinin gözlemlerini kaleme alan kişi ise İranlı Ahmed Bin Rüsteh olmuştur. (İğrek, 2019, s.18). İğrek, tez çalışmasında Ahmet Bin Rüsteh'in eserinin ilgili kısımlarından tercümelere yer vermiştir. Bu kaynak doğrultusunda Harun İbn Yahya anlatımında; 12 fersaktır dediği İstanbul'da Altın Kapı'yı detayları ve fil heykelleriyle tarif etmektedir. Hipodroma "bidrun" denildiğini dile getirmekte ve burada halkın izlediği yarışların göz kamaştırıcılığından söz etmektedir. Hipodrom içindeki dehlizlerde biri Müslümanlar için olan 4 hapisten bahseden esir Ayasofya'yı da detaylıca anlatmaktadır. Sarayın yanındaki tunçtan üç at heykelinin Ayasofya içerisinde olduğundan da eserde bahsedilmektedir. Yahya'nın notlarına göre Müslüman esirlere iki dinar ve üç dirhem para da verilmektedir (İğrek, 2019).

Şehri saran su kemerlerini çok beğenen Yahya, şehrin anıtlarının büyüklüğü ve gösterişliliğine de hayranlık duymuştur. Hipodromdaki yarışları izlemek ve şehri gezebilmek fırsatı bulunan esir, özellikle Ayasofya dışında kalan ve sütunlarla çevrilmiş bulunan at sırtında Iustinianus anıtından etkilenmiştir. Eseri görkemli yapan önemli detaylardan biri Iustinianus'un yakut ve incilerle gösterişli biçimde süsleniş tacıdır. Şehirdeki bronz heykeller ve yılanlı sütun oldukça dikkatini çekmiştir (Ebersolt, 1996, s. 22-23).

Şehir suyunun 20 gün uzaklıktan gelerek kemerlerden aktarıldığı, şehir kapılarından birinin yanında 500 kişilik bir manastırın (Satira) ortasından bu suyun geçtiği bilgileri anlatısında yer almaktadır. Şehrin çevresinde pek çok manastır bulunduğundan ve birinde 12 bin rahibin kalabildiğinden bahsetmektedir. Rumların sakalını tamamen kestğini ve kafalarının üzerinde bir bölgeyi hep tıraş ettiğini, sebebinin sakalını kesmeyen tam bir Hristiyan olamayacağı inancı olduğuna dair notları da yine Ahmet Bin Rüsteh'in eserinde yer alan bilgiler arasındadır (İğrek, 2019).

El Mesudi, geniş bir coğrafya bilgisi almış olmakla birlikte tarihçi olarak da tanınan, İbn-i Haldun'un kendisinden tarihçilerin Piri diyerek bahsettiği önemli bir araştırmacı gezgindir. (Mukaddime, aktaran İslam Ansiklopedisi). İstanbul'a Batı medeniyetine duyduğu merakı gidermek amacıyla onuncu yüzyılda gelmiştir (Ebersolt, 1996, s. 23).

Altın Çayırılar ve Özün Madenleri isimli eserinde İstanbul'dan bilgiler aktarmaktadır. Boğazın kuzey yönünde akıntılı olduğundan, tepelerin ve çeşmelerin çokluğundan bahseder. İstanbul'u kuşattığı sırada kaldığı noktada Mesleme Bin Abdulmelik'in adına bir çeşme de bulunduğunu söylemiştir. Müslüman gemilerin geçişine izin vermeyen bir kule olduğundan bahsetmiştir. Rumların bilgeliği önemseydiğini ve Aritmetik, Geometri, Astronomi ve Musika (Müzik) alanlarında 4 öğretisi olduğunu söyler (İğrek, 2019, s. 27-31).

Altın Kapı, surlar, saray ve kiliseleri tarif eden Mesudi'nin en çok ilgisini çeken surların güçlülüğüdür. Şehrin kıyılarında yoğun bir yerleşim olduğunu dile getirirken, bu nüfusun kıtanın bir yönünde olduğundan bahsetmiştir (Ebersolt, 1996, s.25). Burada bahsi geçen tek yönün Haliç'in Sarayburnu tarafı olduğu tahmin edilmektedir.

Hac nedeniyle İstanbul'a yolu düşen en eski seyyahlardan biri Foucher De Chartes'tır. İlk Haçlı Seferi'ni anlatan vakanüvislerden biridir. Haçlılar şehir surlarının dışında konaklamaktadır. İmparator iyi geçinmek için gereksinimlerini düzenli olarak karşılamaktadır ve bir arada kısıtlı kişinin şehre girmesine müsaade etmektedir. Haçlılar da imparatora karşı gelmemekte ve iyi geçinmek istemektedir, Kudüs'e ulaşabilmek için

desteğine ihtiyaçları vardır (Nalçacı, 2010, s.528). Bu sırada surların içini de görme fırsatı bulan De Chartes, şehrin tamamı tasvir edilemeyecek güzellikteki altın ve gümüşten inşa edilmiş görkemli yapılarına hayran kalmış, kutsal emanetlere değinmiştir.

1100 yılında doğduğu bilinen coğrafyacı Şerif El İdrisi, İstanbul hakkında bilgiler aktarmış olmakla birlikte, şehirde bulunmuş olduğu net olarak bilinmemektedir (İğrek, 2019, s.35). Ancak; eserinde özellikle Roma haricinde bir yerde karşılaşmadığı boyutlardaki Altın Kapı'yı anlatmış ve içerisindeki hayranlık uyandırıcı şehri; "Bütün Roma toprakları üstünde büyüklük bakımından bu şehirle kıyaslanacak başka bir yer yoktur." ifadesi ile betimlemiştir (Ebersolt, 1996, s.27). Altın Kapı'yı kendi gözlemediği başka şehirlerle böyle karşılaştırması İstanbul'da bizzat bulunup bulunmadığına dair fikir vermektedir.

Hipodromdaki gösterilerin; cezbedici bir nizam içerisinde üstün maharetlerle gerçekleştirildiğini anlatırken bu alanı dev bir sirk olarak tasvir etmiş, içeride bulunan insani boyutları aşan devasa anıtlar ve bronz heykelleri, mimari güzelliği dillere destan olmuş sarayı da anlatmıştır (Ebersolt, 1996, s.27).

Ali El Herevi, 1148 yılında doğmuş bir muhaddistir. Dar'ül İslam¹ dışındaki beldelere seyahat etmiş Müslüman seyyahlardandır. Tılsım konusunda merakı ve bilgisi bulunmaktadır (İğrek, 2019, s. 32). Ali El Herevi'nin seyahatleri sırasında Manuel Komenos'un imparatorluğu döneminde şehre geldiği, kendisi tarafından kabul edildiği tahmin edilmektedir (İslam Ansiklopedisi). Nalçacı (2010, s.527) da; dolaştığı şehirlerde duvarlara anı yazılar bırakan Herevi'nin 1160 yılının İstanbul'unu anlattığını dile getirmektedir.

Herevi İstanbul'u eserinde anlatırken Mesleme Bin Abdülmelik tarafından yapılan camiden ve denizin doğusunda yine Mesleme ve arkadaşları tarafından inşa edilmiş bir burç bulunduğundan bahsetmektedir. Hz. Peygamber'in dostu Eyyub El Ensari'nin ve Hz. Hüseyin'in oğlunun mezarına da değinmektedir. Şehrin isminden ve ünvanından daha fazlası olduğunu söyleyerek hayranlığını dile getiren Herevi, bir gün İstanbul'un Darü'l İslam topraklarına katılması için dua etmiştir.

İğrek (2019, s. 33-34) Herevi'nin eserinden bazı bölümlerin çevirilerine yer vermiştir. Burada Herevi'nin İstanbul'u tarif ederken "İstabrin" kelimesini kullandığı görülmektedir. Şehirdeki gösterişli eserlere ve yapılara dikkat çekmiş, mermer, bakır kule ve sütunlara imrenmiştir. Çok azının bile Müslüman ülkelerde bulunmadığına hayıflanmıştır. Tılsım konusunda ilgisi yüksek olan seyyah, şehirdeki tılsımlardan oldukça söz etmiştir. Tılsımların, Ayasofya'nın, Hipodrom'un, buralara ait ölçülerin ve Konstanin'in mezarı ile bir elinde küre olan heykelinin detaylarını Harikalar Kitabı'nda anlatacağını dile getirmektedir. Ancak böyle bir kitap maalesef bugüne ulaşmamıştır (İğrek, 2019, s.33-34).

İspanyol bir seyyah olan Tudelalı Benjamin (Benjamin de Tudel ) de İstanbul'u seyahat eden batılı doğu gezginlerindedir. Şehirde mekânsal yapının dışında toplumsal renklilik de ilgisini çekmiş, kozmopolit şehirde her milletten insanın bulunmasını "dünyanın ortak şehri" olarak yorumlamıştır. Şehrin zenginliği, sefaya düşkün halleri ve renkli yaşamları, bindikleri hayvanların dahi süslenmiş oluşu gözüne çarpmıştır (Ebersolt, 1996, s.28). Benjamin, hac yolculuğu nedeniyle şehirde bulunmuş seyyahlardan biridir ve Yahudi'dir. Şehrin kozmopolit çeşitliliğine rağmen Yahudilerin yaşamasına çok da müsaade edilmediğine değinmiştir (Nalçacı, 2010, s.529). Bir mütedeyyin olarak şehirdeki dini yapıların çoğunu gezmiş, bunların bir yılın günleri sayısından bile daha fazla olduğunu dile getirmiştir. Ayasofya'nın muhteşemliğini ev sahipliği yaptığı Kutsal Emanetlere ve içindeki tasvirlerle yüklediği anlam ile özdeşleştirmiş, aynı zamanda Blakhernae Sarayı'nı yeryüzündeki tüm kral saraylarının önünde bir yapı olarak betimlemiştir (Ebersolt, 1996, s.28).

Şehrin tüm gösterişine, şaşaasına ve titizlikle tasarlanmış mahallelerine olduğu kadar, merkezin daha dışında kalan kenar mahallelerdeki pis yollara, bakımsız ve sefil yerleşimlere de değinmiş, tabakhane pisliklerinin yollara akıtıldığından bahsetmiştir (Ebersolt, 1996, s.28).

On üçüncü yüzyıl başında, İstanbul dördüncü Haçlı Seferlerinin istilaya dönüşmesi sonucu ihtişamlı varlığının oldukça zarar gördüğü karanlık bir döneme geçiş yapmıştır. Bu dönemde yaşananlar, çok uzun yıllar etkisi devam edecek olaylar olmuştur. Dördüncü Sefer'in tarihçilerinden biri olarak şehre gelen ve istilaya tanık olan Geoffroi De Villehardouin, Haçlı Ordusu'ndaki şövalyelerin şehri gördüklerindeki tavırlarını yazdıklarında aktarmıştır.

"Onlar bu şehre geldiklerinde bakakaldılar, çünkü yüksek surları ve donanımlı kuleleri, ihtişamlı sarayları gözleriyle görmedikçe kimsenin varlığına inanamayacağı çok sayıda ve yüksek yapıları

¹ TDV İslam Ansiklopedisi tanımına göre Dar'ül İslam; İslami Hukuk Sistemi'nin geçerli sayıldığı ve Müslümanların egemenliğinde bulunan topraklara verilen isimdir.

kiliseleri, başka şehirlerin hepsinden üstün olduğunu gördükleri zaman, bu kadar zengin bir şehir bulunabileceğini düşünemiyorlardı. Bu manzara karşısında titremeyecek kadar yürekli bir insan bulunamaz” (Villardoin, aktaran, Ebersolt, 1996).

Bu güzel şehrin, mabedlerin, çarşıların, anıtların alev alev yanışına ve yağmalanışına şahitlik etmiştir. İnsanların hiçbir şey yapamadığından söz ederek, yarım fersahlık yangın alanındaki zararın ve yanan insanların sayısının hesaplanamaz düzeyde olduğunu anlatmaktadır.

Robert de Clari, Villehardouin gibi Latin İstilasında bulunan şövalyelerden biridir. Şehirde gördüğü her detayı notlarında anlatmaya çalışmış bir gözlemci olarak İstanbul'a dair seyahatnamelerde yerini almış isimlerden biridir. Notları, şehrin ele geçirmesine destek olmuş varlıklı olmayan bir şövalyenin hatıratı niteliği taşısa da dönemin eserleri arasında oldukça dikkat çekici bir yere sahiptir (Ebersolt, 1996, s.32). Şehrin zenginliğine vurulmuştur, kutsal emanetler, anıtlar ve mezarlar ilgisini çekmiştir. Bukoleaon ve Blakherna Saraylarının eşsizliğini anlatmaktadır. Karşılaştığı en önemli harikanın iki sütun olduğunu dile getiren Clari, bu sütunlarda imparatorluğun kehanetler yoluyla karşılaşılabileceği felaketlerin kazınmış olduğunu, bu şekilde bir tılsım oluşturulduğunu belirtmektedir (Ebersolt, 1996, s.35). Bu sütunların, Clari tarafından adları anılmamış olsa da Arkadios ve Theodosius sütunları olduğu tahmin edilebilir.

Villehardouin ve Clari'nin şehre dair anlatıları aynı dönemde yazılan eserler olsa da birbirinden çok başka bakış açılarıyla kaleme alınmıştır. Villehardouin diplomat sıfatına sahip bir Frenk şövalye edasında Haçlıların gerekeni yaptığı algısı ile notlarını oluştururken, Clari sıradan ve belki eğitimsiz bir asker olarak istilanın detaylarına değinmiş, elit tutumun dışında bir tavırla şehrin sahip olduğu değerleri incelemiştir (Ebersolt, 1996, s.34, Nalçacı, 2010, s.529).

Sonuç olarak, 1204 yılında başlayan ve üç gün süren yağmalar sonucu Haçlılar İstanbul'u ele geçirmiş ve 57 yıl boyunca hükmetmiştir. Hristiyan dünyasının en önemli merkezi olarak görülen ve Hagia Sophia'ya ev sahipliği yapan, batının doğusundaki bu kutsal şehir harap olmuştur. Haçlıların bu güzel şehri paylaşma niyeti, acımasızca bir yağmayla sonuçlanmıştır (Bozlaşan, 2012, s. 56). Şehrin karanlığa gömüldüğü 57 yıllık bu süreçte kültürel ve tarihi varlıkların zenginliği ağır bir tahribata uğramış, pek çok tarihi eser örneğin ünlü tunç at heykelleri, İtalya'ya kaçırılmıştır.

1403 yılında şehre gelen Ruy Gonzales de Clavijo; İspanyol elçisidir. 15. Yüzyılın ilk ziyaretçilerinden biridir. Pera kıyısında ticari hareketliliğin fazla olduğunu, denizle surlar arasında kalan bölgede pek çok türde ürünün satışı yapan yerler olduğunu ve başka bölgelere götürülecek gıda ve malların depolandığı mağazaların bulunduğunu belirtmektedir. Nüfusun çoğunlukla kıyılardaki mahallelerde yoğunlaştığını söylemektedir. Kıyılardaki mahallerin canlılığı, dışarıda kalan yerleşimlerin ise harabe oluşu dikkatini çekmiştir. Şehrin tepelerindeki arazilerin tarım için kullanıldığına ve buralardaki bostanlara değinmiştir. Clavijo, şehri gezerken yıpranmış ve tahrip edilmiş Greko Romen mirasın kalıntılarını, Ayasofya ve sütunlar ile Hipodrom'un yıpranmış hali ile henüz ayakta kalan parçalarına da notlarında yer vermiştir (Ebersolt, 1996, s.40-43).

Bizans Prensesi ve aynı zamanda Özbek Han'ın (Altınordu Hükümdarı) eşi olan Beyelun'un kafilesinde bir ay yolculuk ederek (Temmuz-Ağustos/1332) İstanbul'a gelen önemli bir seyyah, İbni Battuta'dır (İslam Ansiklopedisi). 1304 Fas doğumlu Battuta, pek çok ülkeyi gezmiş, bazılarında kadı olarak görevlendirilmiş ve birçok hükümdarla tanışmış, günümüzde de bıraktığı eserlere sıklıkla başvurulmuş önemli bir gezgindir. İstanbul'a geldiğinde de imparator ile tanışmış, iyi ağırlanması emredilmiş ve rahat dolaşabilmesi için kendisine bir rehber tahsis edilmiştir (Battuta, 2016. S.671).

Battuta seyahatnamesinde İstanbul'dan birçok yönü ile bahsetmiştir. Şehrin Galata ve Sarayburnu kıyılarını tarif ederken ikiye ayrılmış olduğuna, bu iki kıyıyı ayıran nehrin üzerinde kurulu olan ama istila sırasında yıkılan köprüye değinmektedir. Notlarında “Absumi” ismi ile bahsetmekte olduğu nehir aslında Haliçtir. Şehrin büyüklüğünden etkilenmiştir. Geniş çarşıların kendi içindeki düzeninden, mamullere göre organize olmuş yapısından söz etmektedir. Ona göre en dikkat çeken husus, zanaatkar ya da dükkânları işletenlerin çoğunun kadın olmasıdır. Çarşıların gün sonunda kapatıldığını ve her bölümün ayrı ayrı kapılarının bulunduğunu yazmıştır (Battuta, 2016. S.673).

Sarayburnu'ndan denizin eteklerine doğru süzülen deniz surlarının geçilemediğinden ve şehrin 13 mahalleye ayrıldığından söz etmektedir. Galata kısmında Frenklerin yoğun olarak yaşadığına ve bu bölgenin ticari anlamda gelişmiş olduğuna değinmiş, buradaki limanın yeryüzündeki en işlek limanlardan olduğunu dile getirmiştir. Burada; sayılamayacak fazlalıkta küçük tekneler ve yüz civarında “kurkura” isimli büyük tekneler gördüğünü notlarına eklemiştir. Şehrin bu yakasında halkın ve mahallerin İstanbul yakası aksine

çirkin ve pis olduğunu, bazı derelerin lağım akıttığını söylemiştir. İbadethanelerini ise beğenmemiştir. İmparatorun egemenliğinde yaşayan bu karma Avrupalı nüfusun, kendilerinden biri tarafından yönetildiğini belirtmiştir. Bazen çıkan vergi kaynaklı anlaşmazlıklarda çözümün güçlüğünden bahsederken “*aralarını ancak PAPA bulur*” demektedir (Battuta, 2016. S.674).

Ayasofya'nın içine girmek için bir haça secde edilmesi gerektiğinden, dışarıdan görebilmiştir. Şehirdeki manastırlardan da detaylıca bahsetmiştir. Manastırları Müslümanların tekke ve zaviyelerine benzetmiştir.

4. OSMANLI DÖNEMİ'NDE 19. YÜZYILA KADAR SEYAHATNAMELERDE İSTANBUL

1453 yılında İstanbul'un fethedilmesinin ardından şehirde yenileme ve düzenleme faaliyetleri başlamıştır. 15. yüzyıl ikinci yarısında şehre esir düşerek gelen bir isim vardır: Giovanni Maria Angiolello. Eğriboz Savaşı'nda esir düştükten sonra şehre gelen bu isim, daha sonra sarayda görev almış, önemli tanıklıklarda da bulunmuştur. Topkapı Sarayı ile Büyük Bedesten'in inşa sürecini de gören kişilerdendir. Angiolello'ya ait iki eser, özellikle İslam dini ile ilgili detaylı bilgiler içermekte ve Osmanlı Tarihi açısından önemli kaynaklardan sayılmaktadır (Şakiroğlu, s.604).

Şehre diğer bölgelerden getirilerek meskun edilen halkın farklı mahallelerde birbirinden farklı diller konuştuklarını anlatmaktadır. Bu mahallelerde birbirinden farklı örf ve adetler bulunmaktadır. Şehirde yeni mukimlere iş alanı açmak için bahçeler kurulduğunu, sosyal alanlar oluşturulduğunu belirtmektedir (Nalçacı, 2010, s.533). Sarayın iç yapısına, yönetim usullerine ve Has Murad gibi önemli kimselere ait detaylı bilgiler seyahatnamesinde yer almaktadır.

16. yüzyılın en önemli doğa bilimcilerinden biri olarak tanınan Petrus Gylus (Pierre Gylli olarak da bilinmektedir) Fransa kralı tarafından doğuda görevlendirilerek 1544 yılında İstanbul'a gelen bilim adamı bir seyyahdır. Şehrin bulunduğu coğrafyadan çok etkilenmiştir. Tepelerin arasından açığa çıkan boğazı ve yeşil alanların arasındaki yarımada biçimini eşsiz bulmuştur. “*Dünyanın bütün kentleri yok olsa bile, burası sonsuza dek yaşayacaktır*” sözleriyle hayranlığını dile getirmiştir. Hristiyanlığın başkenti olan bu şehrin bir Müslüman şehrine dönüşümünü gözlemlerinde aktarmıştır. Detaylı olarak Roma-Helen mirası anıtlara dair bilgiler vermeye çalışmış, çoğunun tahribatına tanık olmuştur. Zaten şehre geldiğinde bu tahribatı gözlemleyerek tarihe not düşmek istemiş, bu şekilde anıtların unutulmamasına katkı yapmayı hedeflemiştir (Ebersolt, 1996, s. 64-73).

Hipodrom 1544'te henüz tamamen yok olmamıştır. 17 mermer sütunlu revaklı yolun var olduğunu ama daha sonra S. Süleyman adına bir düşkünler evi inşası için söküldüğünü iddia etmektedir. Gylus bu şekilde sütunların, Bizans İstanbul'undan geride kalan kalıntıların yeni şehrin inşasında farklı noktalarda kullanıldığını dile getirmektedir. Hristiyan dünyasının en önemli mabetlerinden olan ve içinde Meryem Anaya ait tunik ve kuşak olan sandığın yer aldığı, hacıların bu sandığa yüz sürmek için dünyanın her yerinden gelmeye çalıştığı Meryem Ana Kilisesi'nin kalıntılarının var olduğu bilgisine yer vermiştir. Hristiyan dünyasında önemi oldukça büyük olan Saint-Apotes Kilisesi'nin (Havvariyyun) yerine Fatih Camii'nin inşa edilmesine tanık olmuş ve hicap duymuştur. Burada Konstantin'in mezarını gördüğünü yazmıştır. Şehirdeki ticari hayatın ve limanların da tahribata uğradığını, güneyde bir limandan geriye kadınların çamaşır yıkadığı küçük bir alanın kaldığını dile getirmiştir (Ebersolt, 1996, s. 64-73).

Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesiyle batıda Türklere karşı duyulan öfkeli bir his güçlü şekilde kendini hissettirmiştir. Bu hissi önyargıya dönüşen ve İstanbul'u ziyaret ederek Türklere ve saray hakkında notlar derleyen seyyahlardan biri Nicolas de Nicolay'dır. Resim eğitimi iyi olan coğrafyacı ve mühendis seyyah, bu yeteneğini seyahatnamesinde kullanarak batıya Osmanlı resimleri götürebilen isimler arasına girmiştir. Fakat bu resimlerin çoğunda gerçekten biraz çarpıtılarak çirkinleştirilmiş tasvirler bulunmakta, oryantalist yaklaşımı seyyahı objektif davranmaktan uzak tutmaktadır. Örneğin, batılı kökenden kadınları çizimlerinde normal tasvir ederken Türk kadınlarını çirkinleştirdiği görülmektedir. Birçok resminde benzer yaklaşımı görmek mümkündür. Esasında Nicolay, resmi bir görevle Fransa Kralı II. Henri tarafından şehre gönderilmiştir (Soydaş, 2018, s. 268). Petrus Gylus gibi kendisi de Fransız elçi Sieur M. d'Aramon himayesinde dolaşan isimlerdendir ve heyete 1551 yılında katılmıştır (Ebersolt, 1996, s.77).

Yalnız toplumsal değil orduya ve saraya ait bilgiler de gözleminde, ülkesine veri sağlamak istemektedir. Yeniçeri ve devşirmeler ilgisini çekmiştir. Eserinde Türklere karşı yargılı bir tavırla Müslüman ve Hristiyan toplumları karşılaştırmaktadır. Vandal ve kötülük üreten Türklerin karşısında çaresiz Hristiyanlar varmışçasına bir algıyla yazmaktadır. Yine de fetihten sonra inancı birbirinden farklı insanlara kendi varlık ve kabiliyetlerine uygun biçimde, hangi dine inanmak isterlerse onun kurum ve kurallarına göre yaşamalarına izin verildiğini belirtmiştir. Ayasofya fresklerine zarar verildiğinden bahsetmektedir. Bedesteni

Paris'teki bitpazarına benzettir. Türklerin yemekte veya sonrasında rakı/şarap tüketmekten sakınmadığını dile getirmektedir. Bu ifadeleri Nicolay'ın önyargılı yahut kasıtlı tutumuna dair şüpheyi kuvvetlendirmektedir. Değerli bularak olumlu yansıttığı bazı konular da bulunmaktadır; külliye ve imaretler. Ayrım yapılmadan farklı dinden yolcu veya tüccar buralarda ücretsiz konaklar, doktorlar ilgilenir. Şehrin yoksulları için, inanışlarına yönelik bir ayrıma maruz kalmadan yüz elli kadar evin tahsis edildiğini belirtmiştir. Müslümanlara karşı hakaretamiz yargıları, bir takım konuları hayal gücü ile birleştirerek yanlış bilgiler vermesine de yol açmıştır. Mesela fetih sonrasında imparatoriçe ve kızlarına tecavüz edildiğini dile getirmiştir ancak imparator o zamanlar evli bile değil duldur, eşi de kızları da yoktur (Soydaş, 2018, s. 269-284).

1573 yılında, Alman elçilik heyetinde rahip olarak İstanbul'a gelen seyyahlardan biri de Stephan Gerlach'tır. Türkiye Günlüğü isimli geniş kapsamlı seyahatnamesinde toplumsal hayat ve tarihi yapılar hakkında pek çok detaya yer vermiştir ve bu anlamda önemli bir kaynak olarak görülmektedir. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Ayasofya Medreseleri olarak hizmet veren manastırların yıkılmasına tanıklık etmiştir. Galata'da bulunan Hrisopigi Manastırı'na hatıratında yer vermiştir. Notları, bu gibi yapılar hakkında bugün için ulaşılabilir bir belge niteliğindedir. İlk kez kayıtlarında Kasımpaşa'daki tersane zindanından bahseden seyyahdır (Nalçacı, 2010). Gerlach günlüğünde eski hipodromun bulunduğu alandaki şenliklere yer vermiştir. Elçilik heyetlerinin sarayda karşılanması, Ramazan ritüelleri, düğün ve cenaze törenleri, hıdrellez ve nevrüz gibi dini ve geleneksel günlerdeki etkinlikler hakkında toplumsal değerlerden izler taşıyan zamanların detaylarına değinmiştir (Gerlach, 2010).

Doğunun dini farklılıklarına ilgiyle eğilmiştir. Farklı gruplardan din adamlarıyla bir araya gelmiştir. Osmanlı geleneğini öğrenmenin yollarını aramıştır. Ayasofya'daki mozaik ve freskleri zevkle incelemiştir. Zenginlerinkiler dışında Türklerin evlerini daha mütevazı, çoğunlukla çamur ve sıvadan, bazıları kerpiçten yapılmış evler olarak tarif etmektedir. Seyahatnamesindeki notlara göre şehirde birden fazla katı olan ve teraslı evler de bulunmaktadır. İstanbul onun için kıymetli anlamlar yüklenebilecek bir şehirdir ve bunu özümsemek istemiştir. Bahçeler ve adalar oldukça ilgisini çekmiştir. Şehri tadını çıkararak dolaşan seyyah, kendisi kadar kimsenin bu şehrin keyfine varamayacağını söylemiş ve hayranlık içinde kalmıştır (Ebersolt, 1996, s. 90-91).

1578 yılında Roma-Germen İmparatorluğu'nun dini temsilcileri ile birlikte şehre gelen Salomon Schweigger Protestan bir vaizdir. Şehre geldiklerinde elçiye tahsis edilen kervansaraydaki kötü koşullardan, soğuktan ve konfor eksikliğinden bahsetmektedir. Haşere ve fare bolluğundan rahatsızlığını dile getiren seyyah, yine de eserinde bu sistemden övgü ile bahsetmektedir. Kervansarayların şehirdeki dengeli dağılımı, yolcu ve tacirlere sağladığı kolaylıklar, arabacı ve hayvanların bakımının yapılabilmesi gibi hususları hassas ve memnuniyet verici bulmuştur (Schweigge, 2004).

Saraya kabul edildiklerinde elçilerin Sultan karşısında diz çökmesini aşağılayıcı bulmakta ve Türkleri barbar olarak nitelendirmektedir. Topkapı sarayını şu sözlerle tarif eder: "*Sarayın her iki cephesi de denize kadar uzanır. Şehrin en güzel yerindedir. Fakat içindeki binalar dağınık ve karışıktır*" (Schweigge, 2004). Kapılardaki nöbetçilerin silah taşımadığını söyler ve kuşaklarındaki hançerleri ekmek bıçağına benzetmiştir. Haliç'i yeryüzündeki tüm limanlardan üstün bulan Schweigger, şehrin 19 kapısı bulunduğunu, deniz ve kara yolu ile çevresini dolanmanın 3 saat sürdüğünü söylemektedir. (Topkapı, Eğrikapı, Edirnekapı, Silivrikapı vb.) Kentte evlerin dağınık olduğunu, bakımsız ve derme çatma yapılan bu evlerin alçak ve ışık almayan tarzda yapıldığını dile getirmiştir. Kireç ve kilden yapılan evlerin işçiliği kötüdür. Araba olmadığından evlerin inşasının maliyetinin yüksek olduğuna ve bu nedenle evlerin pahalı olduğuna değinmektedir. Seyyah kitabında çizimlerine de yer verir ve Türk Evlerini de resmetmiştir. Küçük birer manastıra benzettiği bazı seçkin kimselere ait evlerde büyük birer salon bulunduğunu yazmıştır. İstanbul'un camileri ve vakıf düzeninden, imaretlerden, eğitim sisteminden detaylıca bahsetmekte ve vakıfları Romalıların tüm anıtlarından daha değerli bulmaktadır. Türklerin şarap tüketmeyip bunun yerine çeşitli narenciye, incir, kiraz ve armut gibi meyveleri yemekten zevk almasına şaşırmıştır. Aynı zamanda bahsi geçen meyvelerin, kar ve buzun ticaretini yaptıklarını da dile getirmiştir. (Schweigge, 2004).

17. yüzyılda 3 kez (1608, 1614, 1618) şehre gelmiş olan Ermeni seyyah Polonyalı Simeon, yolculuğuna hac amacı ile çıkmıştır. Sıklıkla Hristiyan ve Müslüman yaşam biçimini dini açıdan karşılaştıran seyyah, Müslümanların ibadete düşkünlüğüne öykünecek derecede hayran kalmıştır. Ermeni-Müslüman ilişkilerini de İstanbul tarihi açısından değerlendirmiştir. Rumlardayken şehre bezirgân olarak bile bir Ermeni'nin giremeyeceğini, ancak fetihten sonra Türklerin Ermeni halkını hem şehre yerleştirip hem de Rumlardan aldığı kıymetli iki kiliseyi onlara verdiğini dile getirmektedir. Notlarında köle pazarlarını ve buralarda

esirlerin nasıl alınıp satıldığını, ailelerinden kopmak zorunda kalan köleleri de anlatmıştır. Çarşı pazarlar, dini mekânlar hakkında bilgiler vermiştir (Ertaş, 2018).

Hatıratında Ayasofya'da yaşandığı öne sürülen ilginç bir rivayete yer vermiştir. 1609 yılında çatısındaki onarım için Ayasofya'da çalışan işçilerden biri hacetini gidermek için yukarıdan aşağı inmeye üşenmiş ve kullandığı kireç kabını bu amaçla kullanmış. Tuvaleti ile karıştırdığı harcı tadilatla kullanmaya kalkışır ama koca mabet bu saygısızlığa karşılık olarak adamı hacet giderdiği sıva kabı elinde haliyle insanların gözü önünde aşağı atmıştır. Paramparça olan adamın hikâyesi herkese ibret olmuştur (Simeon, 2016, s. 19).

Galata'da onar tane Rum ve Frenklere ait ve bir tane de Ermenilere ait 21 kilise bulunduğundan söz etmektedir. San Domenik Kilisesi'nden, Galata kıyılarındaki eğlence mekanlarından ve sefa hayatından, çeşitli gıdalardan ve lezzetli deniz ürünlerinden bahsetmektedir. Batılı elçiler genellikle bu bölgede konaklamaktadır. O yıllarda da Galata yine İstanbul'un Avrupası gibidir. Türklerin hayır işlemekte çok mahir olduklarını, öyle ki gün içinde ellerinde su kapları ile insanları ayırt etmeden su dağıttıklarını anlatmaktadır. Issız yerlerde yolcular geçerse ihtiyaç halinde kullanabilsin diye su kapları bulundurmaktadırlar. Hastalara günde iki defa yemek çıkarılan aşevlerinden bahsetmektedir. Şehrin büyüklüğünü, binlerce evin kül olduğu yangınlardan şehrin geri kalanının haberi olmadığı ifadesiyle anlatmaktadır. Bu şehirde kuşlara, kedi ve köpeklere hürmet edildiğini, onların da alışkın oldukları biçimde belli saatlerde kendilerine yemek hazırlanan yerlerde bulduklarını dile getirmiştir (Simeon, 2016, s. 16-31).

Yarım asır boyunca seyahat ederek notlarını oluşturan ve dünyanın en tanınmış seyyahlarından biri Evliya Çelebidir. Gördüğü rüya üzere çıktığı seyahatiyle hazırladığı Seyahatnamesi, bugün en saygın başvuru kaynaklarından. Eseri, 1631 yılında doğduğu ve yaşadığı İstanbul ile başlar. Hz. Süleyman'ın kurduğu şehir olarak tarih öncesindeki dönemden itibaren hikayesini aktarmaktadır. Şehrin çevresi, ölçüleri, sınırları, anıtları, ibadethane ve türbeleri, evleri, dervişleri, hanedanda olup bitenler, kuşatmalar, şehri koruyan tılsımlar... İstanbul ile ilgili her konuda yazmıştır. Bu nedenle müthiş bir başvuru kaynağıdır.

Yenikapı Kasımpaşa gibi semtlerden kasaba diye bahsetmektedir. Boğazın balıklarını Musa sofrası diye tasvir eder. Fetihden sonra şehri harap halinden kurtarmak için tüm önde gelenleri bir araya toplayarak İstanbul Kalesi'nin imar edildiğini anlatır. Şehrin 27 kapısı bulunmaktadır. 1200 hakim(yönetici) ile şehrin nizamı sağlanmaktadır. Şehrin çevresini dolaşarak adım hesabı ile ölçmüştür. Çelebi, selatin camilerinden de tek tek söz etmiş detaylarına değinmiştir. Eyüp, Hasköy, Kasımpaşa ve birçok bölgede camiler, tekkeler, medreseler, hamamlar hakkında bilgi vermektedir (Çelebi, 2003).

Bazı tarihçilerin İstanbul Boğazı'nı "Merec'el Bahreyn"² ismiyle andıklarını bunun sebebinin boğazda Akdeniz ve Karadeniz sularının birleşmesi olduğunu dile getirmiştir (s.13). Hz. Süleyman'ın ilk kazmayı vurduğu İstanbul'u kuran son kişinin Konstantin olduğunu kendisinin İstanbul'u ve Hristiyanlığı ihya etmek için binlerce kilise ve manastır inşa ettirildiğini yazmıştır. Zeyrekte Hz. Yahya adına yapılan 360 kubbeli manastırdan (Pantokrator Manastırı) söz etmektedir (s.19). Fetihden sonra Eski Saray'ın leziz suyunu bulmak üzere hekimler çağrıldığını ve bulunan suyun hayat çeşmesi yapıldığını anlatmıştır. Bu çeşme sarayın doğuya bakan kapısı önünde Fatih Sultan Mehmet tarafından dışarıya bir pınar olarak akıtılmıştır. Notlarını yazdığı dönemde padişahların hala bu suyu içtiğini yazmıştır (Çelebi, 2003, s.79-80).

III. Ahmed Devri'nde İngiliz elçisinin eşi olarak 1716 yılında İstanbul'a gelmiş ve bir yıl kalmış olan Lady Montegü (Montagu), bu dönemde yazdığı mektuplarla dönemin toplumsal yaşamına dair pek çok ipucunun günümüze taşınmasına vesile olmuştur. Hamamları, Türk kadınların kahvehanesi gibi görür, tüm havadisler buradan yayılmaktadır. Kadın yaşamına dair pek çok detaydan bahseder. Çiçek hastalığı için Türklerin bir çeşit aşı geliştirdiğinden bahsetmektedir (Edirne mektuplarında). Mandaların yük taşımak için kullanıldığından, atlara çok özen gösterildiğinden ve kuşlara karşı hürmet beslendiğinden söz etmektedir.

Türk evleri ekseri iki katlı ve iki bölümde oluşmakta, avlu ve üst katında Montegü'nün çok sevdiği galeri kısmı bulunmaktadır. Ahşaptan mamul bu evlerin dış süslemesine özen gösterilmemektedir. Odalar alçaktır ve saten yahut ipek yastıklarda yerde oturulmaktadır. Camilerin çevrelerinde hanlar vardır ve buralarda zanaatkarların dükkânları yer almaktadır. Hanları manastırlardan daha faydalı bulunmaktadır. Mezarlıkların çok geniş olmasını garipsen ve kendi ülkesinde böyle olmamasına hayıflanır. İnsanların yanan evlerini izleyişine hayret etmektedir. Yalancıların alnına kızgın mühür basıldığını iddia etmektedir. İstanbul'da zarif biçimde karışmış bahçeler, serviler, çamlar, saraylar, camiler bir büfedeki kıymetli eşyalar gibi

² Merec'el Bahreyn: iki denizin birleştiği yer demektir. Kur'an-ı Kerim Rahman Suresi'nde iki suyun birbirine karışmasını anlatmaktadır.

görülmektedir hanımefendinin gözünden. Hristiyan âlemindeki kralların sarayları buradakinin yarısı kadar değildir diyerek hicabını dile getirmektedir. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere aynı cümleyi yüzyıllar önce Roma İstanbul'unu ziyaret eden Ali El Herevi ise tam tersi yönde kurmuştu. Lady Montegü gayrimüslim olduğu için Ayasofya'yı görmenin çok güç olduğunu dile getirmekte, Süleymaniye gibi bazı camileri daha güzel bulmaktadır. Bedestenin zarif dükkânlarını, Sultanahmet'in tunç kapılarını, At Meydanı'nın büyüklüğünü anlatmıştır. Bedbaht cariyelere çok şefkatli davranıldığını takdir ederek köle ya da yardımcılara aileden biri gibi davranılmasını, yüklü masraflar yapılmasını değerli bir tavır olarak övmektedir. Kadınların keyif ve özgürlüğüne hayran kalmıştır. Türklere barbar denilmesinin doğru olmadığını dile getiren Montegü, şehirde kaldığı süre içinde bir bebek sahibi olmuş, Türklerin günlük yaşamına oldukça ayak uydurmuştur (Montegü, 1933).

Venedik büyükelçisinin vaizi olarak (vaizlere balyos da denmektedir) 1788'de İstanbul'a gelen bir diğer seyyah Giovanni Battista Casti'dir. Osmanlı - Rus savaşı döneminde şehir yaşamına tanık olan Casti, savaşa rağmen şehirdeki huzuru beklenmeyecek düzeyde bulmuştur.

Şehre girdiğinde tüm dünyanın en korunaklı limanını ve en muhteşem manzarasını gördüğünü söylemektedir. İhtişamı karşısında herkes küçücük kalmaktadır. Kozmopolitliğe vurgu yaparak, "tüm dünyanın toplandığı bir merkez" betimlemesinde bulunmuştur. Mezarlıkların bir mesire yeri, bir geçiş güzergâhı olmasına şaşırmıştır. Camiler saray ve ticari depolar haricinde şehir yangına korumasızdır. Veba salgını Montagu'nun da belirttiği gibi halkta sıradan bulunmaktadır. Bu da hayret vericidir. Burası her şeyin sokakta yaşandığı kalabalık bir şehirdir. Kadınların kıskanç biçimde kapatıldığını öne sürmektedir. Türkleri saflığa kaçır derecede iyi, kurnazlıkta zayıf ve oldukça cömert kimseler olarak tanımlamıştır. Sokaklarda dilenciye rastlanmadığını, çünkü zenginlerin paylaşan insanlar olduğunu dile getirmiştir. Kamu malı çok kutsal sayıldığından, bu nedenle asla yolsuzluğa yeltenilmemesinden bahsetmektedir. İnsanların Cuma günleri namazda helalleştiğini söylemektedir. Bu konu toplumsal hayatın içine de yansımış, halk huzurlu ve güvenli bir yaşam alanı oluşturmuştur. Casti'nin dikkatini çeken bu sosyal hassasiyet olmuştur. Şehrin çok güvenli olduğundan, neredeyse hiç hırsızlık yaşanmadığından, kuyumcuların dahi tezgâha bir örtü atarak evine gidebildiğinden söz etmektedir (Casti, 2019).

5. 19. YÜZYIL VE SONRASINDA SEYAHATNAMELERDE İSTANBUL

1835-1839 yıllarında Türk ordusunda askerî öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalışmış olan bir seyyah: Feldmareşal Helmuth Von Moltke. Birkaç haftalık İstanbul seyahati bu görev nedeniyle 2 yıldan uzun sürmüş, Moltke saraya yakınlığı nedeniyle itibar görmüştür.

İstanbul'un ilk haritasını çıkarmıştır. Galata'dan İstanbul'a geçilebilen ilk köprünün (Kaptan Ahmet Paşa tarafından yapılan Hayratiye Köprüsü) yapılışının ardından, Unkapanı tarafından araba ile Serasker ve Divanyolu'na gidişi sağlayacak bir yola ihtiyaç duyulmuştur. Moltke'den bu yol için tespitte bulunması istenmiş, bölgede çalışan seyyahın hazırladığı taslak ile yol yapılmıştır. Böylece Beşiktaş'taki Saray'dan Beyazıt'a kesintisiz gidilebilmektedir. (II. Mahmut dönemi). Modernite anlayışına geçişin başında sayılan ülkede değişimi yeniçeri ocakları ve Nizamı Cedit ordusu üzerinden değerlendirmiştir. İstanbul'u, kıyıları bahar çiçekleriyle bezeli bir cennet ve boğazı bu cennetin ortasından akan bir nehir olarak tasvir etmektedir. Kadınlara karşı hürmetin yüksekliğine değinir. Bazen haritası için sokaklarda çalışırken kadınların portrelerini yaparak onlara hediye etmiştir. Türklerin kaderciliğini ve gelecek kaygısından uzak oluşunu anlatmaktadır. Türk insanını çocuksu bir saflık ve sadelikte diye betimlemektedir. Moltke şehrin suyollarından, Galata Kulesinden, değnek cezasından vb. detaylardan da bahsetmiştir. Mektuplarının bir kısmı ise askeri bilgiler içermektedir (Dünheim, 1986).

Moltke'nin Seyahatnamesinde yer alan "Kadınlar ve Esirler" başlıklı yazıda ilginç gözlemler ve çıkarımlar yer almaktadır. Batı'da kadınların genç kızlıktan nişanlılığa geçmekle statüsünün düştüğünden, doğuda ise kadının değerinin evlilik ile daha fazla yükseldiğinden söz etmektedir. Ermenilere ait bir evde konaklayan Moltke, Ermenilerin Hristiyan Türkler tanımlaması yapılabilecek kadar toplumla hemhal olduğunu da dile getirmiştir. Ayrıca Lady Montegü'nün mektuplarında da rastlanılan biçimde esirlere, daha doğrusu evlerde çalıştırılan hizmetkârlara verilen değere vurgu yapmaktadır. Ona göre efendileri yanlarında çalıştırdıkları kimsenin zayıf düşmesini istememekte ve oldukça iyi bakmakta adil davranmaktadırlar (Moltke, 1836. Moltke 2015 içinde).

İstanbul'da su sorununun çözülebilmesi için yarım milyonluk nüfusun ihtiyaç duyduğu suyun başka yerlerden taşınmak zorunda olduğuna değinen Moltke, Belgrat tepelerinden suyun bentlerde toplanarak

baharda bu bentler dolduktan sonra oluşturulan düzenek sayesinde taksim edilerek meyilli kemerlerden geçirilmesini ve şehre su verilmesini detaylıca anlatmıştır (Moltke, 1836. Moltke, 2015 içinde).

“İstanbul’un Eski Eserleri” isimli mektubunda Ayasofya ve Hipodrom alanındaki kalıntılardan da bahseden Moltke, Dikili Taş yani At Meydanı’nda bulunan sütunun olduğu gibi bırakılmasına üzerinde insan tasvirleri de bulunduğu için şaşırılmaktadır. Bu mektupta Sultanahmet Camii ve Avrat Pazarı’nı anlatmış, izlerini aradığı fakat bulamadığı Sultanahmet-Küçük Ayasofya arasındaki Bizans dönemine ait liman ve heykellere de değinmiştir. Forum Konstantini eski haliyle bildikleri çerçevesinde tasvir etmeye çalışmış, Forumdan geriye küçük bir meydanın kaldığını dile getirmiştir (Moltke, 1837. Moltke, 2015 içinde).

Ünlü İngiliz yazar Julia Pardoe, 1836 yılında İstanbul’a gelmiştir. Ünlü bir asker olan babası sayesinde şehirde itibar görmüştür. ‘Sultanlar Şehri İstanbul’ isimli eserinde kendi çizimi olan ve şehri yansıtan pek çok gravürüne yer vermiştir. Tabiri caizse şehre âşık olmuştur. Sultanların şehrini ‘şehirlerin sultanı’ olarak isimlendirir. “Harekete dökülmüş bir şiir” tasvirini yapmıştır (Büyüktapu, 2015).

Türk kadını pek çok yönde tasvir eder. Evin erkeği her akşam hediye getirir. Ateşten desenler dediği mahyaların ve kandillerin manzarası sihirli bir tesir oluşturmaktadır. Bayram Alayında Sultanla karşılaşmıştır. Pek çok batıl inanç ve nazar inanışını notlarında anlatmıştır. Sıkça misafir olduğu gayrimüslim bir ailenin önerisi üzerine çok görmek istediği fakat giremediği Ayasofya ve Sultanahmet Camilerini bir akşam erkek kılığına girerek gizlice gezmiş, ibadet sırasında insanları izlemiştir. Pardoe bu ritüel karşısında oldukça heyecanlanmıştır. Aynı zamanda yaşadığı serüven de seyahatini maceralı bir kıvama getirmiştir. Mektebi Harbiye’yi gezmiş ve çok beğenmiştir. Selimiye Kışlasını saraya benzetmişse de fakat beğenmemiş, askerleri yeteneksiz ve zayıf bulmuştur. Kışla içinde yer alan erişte fabrikasına hayret etmiştir. Modernizmin etkilerinden çok hoşlanmamıştır. Onun dünyasında İstanbul doğu kenti olarak kendi özgü kültürüyle var olmuştur bu nedenle kıyafetlerdeki ve yaşamdaki değişimi yakıştırmamaktadır. Örneğin sarığın yerini alan fesi çirkin bulmuştur, Nizamı Cedit kıyafetlerini ise zorlama. Kapalıçarşı kendisi için bir hayal kırıklığıdır. Bu karmaşa ve keşmekeşin daha önce okuduklarında neden abartıldığına anlam verememiştir. Kusursuz coğrafyasına ve kolay idare edilen halkına rağmen durumdan nasiplenmemiş bir yönetimin olduğunu belirtmiş, aynı zamanda Batıdaki gibi soyla geçinen bir aristokrasi olmadığı ve herkesin bürokraside iş sahibi olma konusunda eşit şansa sahip olduğuna değinmiştir (Büyüktapu, 2015).

Azınlıkların şehirdeki yaşamını da gözlemlerinde değerlendirmiştir. Rumların müsamahası çok, Ermeniler ise cemiyette kıymetli bir noktadadır. Frenk ve gayrimüslimler İstanbul’da yaşayamadığından kendi tabiriyle ‘Pera varoş’ları bu kesimin elitlerinin meskenidir. Diplomasıyla uğraşanlar ve skandal yaratanlar olarak Pera halkını ikiye ayırmaktadır. Rum evlerine, misafirperverliğe, mezarlıklarla ilişkilere vb. pek çok konuya değinmiştir (Büyüktapu, 2015). Türk evlerini hayranlıkla tasvir ederken, Romeo ve Juliet’teki o meşhur bahçe sahnesi kaleme alınmadan daha önce Shakespeare’in bu yapıları görmüş olmasını dilemiştir (Bahadıroğlu, 2020).

Lady Pardoe, Moltke ile aynı dönemde İstanbul’da bulunmuştur. Bu sırada Unkapı-Azapkapı arasında karşıya araba ile geçebilmek için yapılan Hayratiye köprüsünün de çizimini yapmış, seyahatnamesindeki gravürler arasında yer vermiştir. Resimde görülen Hayratiye Köprüsünden araba ile karşıya geçildikten sonra Unkapı, Serasker üzerinden Beyazıt’a kadar devam etmek için gereken yolu ise Moltke tasarlamıştır.

Jean Henri Ubcini; 1848'de şehre gelen bir katiptir. Daha önce de İstanbul'a gelmiş fakat İzmir'e geçmiştir. Ardından Eflak ayaklanmalarında kurulan geçici hükümette görev almıştır. Birçok paşa ile yakın ilişkide olan bir isimdir (Ubcini, 1977).

Siyasi ve askeri pek çok konuda raporlar tutmuş ve belgeler hazırlamıştır. Bu belgeler döneme ışık utan kaynaklar da olmuştur. Nüfus, yönetim yapılanma, saray idaresi, ticaret, üretim, vilayetler ve azınlıklarla ilgili pek çok konuda istatistikler hazırlamıştır. Tanzimat sonrası yenilikleri dikkatle takip etmiştir. Reform hareketini “*eski nizamın yeniden kurulması*” olarak tanımlamıştır (Ubcini, 2019).

Türklerin vatansever tutumundaki fedakârlığına hayran olmuştur (Ubcini, 1977, s. 17). Şehirde gelip geçen yolcuların içmesi için kapılara testi asılı olduğunu anlatmaktadır (Ubcini, 1977, s. 44). Her 50 adımda bir kahvehane vardır. Buralarda pek çok siyasi mesele ayyuka çıkar. Öyle ki bu galeyanı besleyen muhabbetlerin önüne geçmek için Sultan Mahmut kahvehanelerin kapatılmalarını emretmiştir. Binlerce kahve bir anda berbere dönüşmüşse de seyyahın tanıklığına göre perde çekilen arka bölmede kahve eşliğinde siyasi muhasebeler devam etmektedir (Ubcini, 1977, s.67).

Avrupa'dan farklı olarak öğrenci direnişini devrimci değil muhafazakâr olduğunu söyler. Esir pazarlarının 1847'de kapatıldığını yazmıştır. Halkı miskin bulur, dünyaya dair bir merakları kalmamıştır (Ubcini, 1977, s.60-63). Evlerine bağlılıkları gece hayatına yer bırakmamaktadır ancak Ramazan hariç. Ramazan şehirde bir şenlik ve coşku ayı olarak geçmektedir ve çok renklidir.

Kölelerine birer evlat muamelesi yaparlar. Ayırmazlar. Kadınlar hakkındaki esaret yanılığısına Ubcini de aynı şekilde dikkat çekmektedir, aksine son derece güvende olduklarını dile getirmektedir. Kadının evdeki rolü büyük, dışarıda ise sıfırdır. Lady Montagu'nun notlarına yer vererek çok değişmediğini eklemiştir.

Ubcini Kapalı Çarşı'daki Türk esnafın, Ermeni ve Rumlara göre görgü sahibi ve tok, tamah etmeyen ciddi tarzından bahsetmektedir. Müslüman satıcıların pazarlıkla ilgilenmediğini ve kendisi yerine satış yapan esnaf komşularını asla kıskanmadığını dile getirmiştir (Ubcini 1977, s.78). “*Namaz vakti gelince dükkânını Allaha emanet edip gider*” diyerek hırsızlık endişesinin olmadığını ve geceleri evlerin kapılarının basit bir süngüyle kilitlendiğini örneklemiştir. Yılda yalnızca 4 hırsızlık vakasının kayda geçtiğini belirtmiştir. Ancak Pera'da durum farklıdır. Pera'yı detayları ve manzarası ile anlatmaktadır. En güzel manzarası Rus Hastanesinin olduğu noktadır. (Bugün Beyoğlu Göz Hastanesi'nin bulunduğu, Bereketzade Mevkii) Pera, karşısı demektir. Küçük bir Avrupa şehridir ve mukimi Frenklerdir. Avrupa'dan ayrılmak zorunda bırakılan her yabancı buraya sığınmıştır. Türk'e barbar diyen batının bu hususta hoşgörüsü dersi alması gerektiğini dile getirmiştir. Eşitlik ve adaletin hâkim olduğuna değinmiştir (Ubcini, 1977).

Gümüşçülük ve mücevherat dışında tüm sanat Türklerdedir. Rumlar kumaşçılık, terzilik, kunduracılıkla uğraşmaktadır. Ermeniler kuyumcu saatçi, nakışçı, pabuç imalatçısı, Yahudiler ise tellal, tenekeci, eskicidir. Loncalara da değinmektedir. Hamalların namusluluğunu metheder. Onca değerli eşyayı tek koli kaybolmadan taşıdıklarını vurgular. Kâtiplerin ise hürmet görmesi gerektiğini işlerinin kalemlerle olduğunu belirtmiştir. Sadece farklı inanışlara değil birbirinden farklı pek çok millete mensup kimselerin de sorunsuz biçimde bir arada oluşunu dile getirerek kozmopolit yapıya vurgu yapmıştır. Müslüman halk yabancıya kucak açmakta, bu toplumda iyilik ve hayırseverlik bir gereklilik bir borç gibi algılanmaktadır. Türkiye'de gerçek vatanseverlerin muhafazakâr dindarlar olduğunu dile getirmiştir. Ubcini'ye göre din bütün müesseselerine tesir etmekle kalmamış her davranışı şekillendirmiştir. Ağırbaşlılık, görgüden çok ruhlarındaki dengeden husule gelmekte ve kibre rastlanmamaktadır (Ubcini, 1977).

1856 yılında şehre gelen Fransız yazar Theophile Gautier İstanbul'a dair gözlemlerinde Roma-Germen mirasına geniş yer vermiştir. Ona göre İstanbul, aradığı başkaldığı veren, bir açık hava sahnesidir. Gautier notlarında İstanbul manzarasına olan hayranlığını dile getirirken şu ifadelerle yer vermiştir: (Gautier, 2018, s.91):

“Bu manzaranın öyle garip bir güzelliği var ki insan gerçek olduğuna bir türlü inanamaz. İnsan kendini, Doğu masallarının dekoru için hazırlanmış ve ressamın fantezisiyle yer lambalarının olanaksız tanrısal ışıltıları içindeki opera tuvallerinden biri karşısında hisseder.”

Ramazan, mezarlıklar ve ibadete bağlılık hayranlık uyandırır. Haremlik selamlık ilişkileri ve sofraya-yemek adabını garipsemiştir. Hoşgörüsü, nezaket ve din kaynaklı temizliği methetmektedir. Ayasofya'yı gördüğü en güzel kilise olarak yorumlar ve haline hicap duyar. Altındaki su sarnıçlarını gezerken geçmişin tozlarını gördüğünü söyler. Fresklerin, kireç kaplanmış mozaiklerin durumunu anlatır. Otların sardığı, terk edilmiş surları, At Meydanı'nın eski görünümünü tasvir etmeye çalışmıştır (Aynacı, 2019).

Gautier, İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri isimli yazınında, gözlemediği detaylara titizlikle yer vermiştir. Pera'da konakladığı sokağı tarif ederken, şehirde sokak isimlerinin ve evlerde kapı numaralarının olmadığını, bu durumun biraz karmaşaya yol açtığını anlatmıştır. Ramazan gecelerinden söz ederken şehrin normalde geceleri karanlık olan, fenersiz dolaşılabilen halinin bitmeyen bir panayır gibi canlandığını dile getirmektedir. Sokaklar rengarenk ve her türden insanın, gösterilerin, açıkta satılan çeşitli yiyeceklerin bulunduğu bir şenlik ortamına dönüşmektedir. Reformun etkisinin kıyafetlere yansımalarını da böyle bir ortamda gözlemlemek mümkün olmuş, redingotlu Türklere bolca rastlamıştır. Bir gün Haliç'e inmek üzere tepeden inerken durarak seyrettiği manzarayı, pitoresk biçimde tasvir eder. Gördüklerini dört arka plana ayırarak hayran kaldığı görüntüyü zihinlere işlemeye çalışmıştır. Tarifine göre ilk planda kabirler ve servilerin kombinasyonu, daha sonra Kasımpaşa'nın kırmızı evleri ve iç içe kiremit çatıları, ardından önünde uzanan Haliç'in mavi ve yumuşak suları, son olarak da şehrin bir amfi tiyatro halini aldığı tepelerden oluşan silüeti gelmektedir. Su kemeri, minareler ve çarşı kubbeleri ise bu tablo görüntüsüne bir nakış dekoru katmaktadır (Gautier, 2018, s.89). Gautier İstanbul'un dükkânlarını, tekke ve dervişlerini, meşhur kahvelerini, gündelik hayatı ve Türk yemeklerini, kadınları anlatmaktadır (Gautier, 2018).

1847 yılında İstanbul Avusturya Lisesi'nde Müdür olarak göreve başlamış olan Philip Anton Dethier, 1872'de Müzeyi Hümayun müdürü olmuştur. Büyük bir yangın geçirdikten sonra yeniden inşa edilen Kadıköy'ün tam bir Avrupalı görüntü kazandığını söylemektedir. Burasının Galata gibi bir ticaret alanına dönüştüğünü dile getirmiştir. Büyükdere'yi özellikle yabancılar için konaklamada tavsiye etmekte, bu nezih semtin nefis mimari ile yapılmış konaklarına, kıyıdaki akşam yürüyüşlerine, Rus Elçiliği Sarayının güzelliğine vurgu yamaktadır. Son verilmiş olan esir ticaretine rağmen, Tophane civarında gizlice çerkez cariyeye ticareti yapıldığından bahsetmektedir. Müzey-i Humayun kurulduğunda yerinin Çinili Köşk olmasına karar verilmiş, Dethier bu süreçte çıkan sorunların çözümünde katkılar sunmuştur. Ayrıca 1880'de açılan müzenin düzeni için çaba harcamış ve bir yıl sonraki ölümünün ardından düzene sokulmuş bir müze yönetimi bırakmıştır (Demiray, 2019).

Dethier, seyahatnamesinde Ayrıntılı Topografya başlığı ile hazırladığı bölümde, şehirde bulunan tarihi eserlerin, anıt yapı ve sarayların bilgilerine yer vermiştir. Greko-Romen mirasın izini sürmüş, geçmişteki halleriyle tasavvur ederek yerlerini anlatmaya gayret etmiştir. Şehrin kapılarını anlatırken, surlara, Altın Kapı'ya, Blakhernae Sarayı'na Fener ve Balat bölgelerine ait bilgiler derlemiştir. Ayrıca bu bölümde Fetih'ten sonraya camiye çevrilen küçük kiliselerin de bir listesini hazırlamıştır (Dethier, 1993, s. 39-71). Bilad-ı Selase ve İstanbul yani Suriçi dışında kalan bölgeleri banliyöler olarak tanımlamış ve eserinde buralardaki yaşama dair notlar tutmuştur.

19. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden ünlü İtalyan yazar Edmondo de Amicis, bugüne kadar okuyan herkesi çok etkileyen ve görkemli bir edebi dille süslenmiş İstanbul Seyahatnamesi'ni kaleme almıştır. 1874 yılında yıllardır hayalini kurduğu İstanbul'u ziyarete gelmiştir. Şehirde on gün kadar kalmış, sokak sokak dolaşarak izlenimlerini yazmıştır.

Amicis İstanbul'u diğer edebiyatçı seyyahlar gibi bir masal diliyle anlatmaktadır. Hayranlığına da eleştirisine de büyümlü bir kıyafet giydirmiştir. İstanbul için Gautier ile aynı benzetmeyi yapmış O'na Babil demiştir. Şehrin göze çarpan kozmopolit rengini anlatırken dünyanın yaratılmasından daha önce oluşan karmaşaya benzetmiştir (Amicis, 1986). Ünlü yazar şehrin ahengini şu cümlelerle betimler (Amicis, 1986, s.22):

“Her yüz adımda her şey değişir, bir Marsilya Mahallesi sokağı, bir Asya Köyü, bir Rum mahallesi ya da Trabzon mahallesi. Küçük Türk evlerinin ortasından Avrupalı saray, minarenin arkasından çan kulesi; taraçanın üstünden kubbe, kubbenin gerisinden mazgallı sur... Şehrin çehresinde, yeniden ele geçirme arzusunda Hristiyan ailesi ile son gücüyle toprağını koruyan Müslüman ailesi arasındaki mücadele bu mimari ve üslupta ortaya çıkar.”

Suriçi, karşı kıyıda yakalanılan karmaşa ve hayretten insanı kurtaran bir sakinlik alanı, gizemli bir şark yerleşimidir. Dar sokaklar, renkli küçük ahşap evler ve sessizlik bir manastır şehri anımsatmaktadır. Pera'nın hareketli debdebesinden uzaktır. Mahalle aralarından meydana çıkıldığında ise abidelerin çevirdiği büyük yollar hayranlığını kat kat artırmıştır. Mimari zarafet yazarı büyülemiştir. Mabetlerin mimarisinde Ayasofya'nın kopyalandığını dile getirmektedir. Amicis'in dikkatini çeken pek çok konu bulunmaktadır. Halk mezarlıklarda dinlenir, eğlenir; ölüm ve sefa birbiri ile iç içe geçmiştir. Kapalı Çarşı'yı ebedi ve ezeli panayır olarak tanımlamıştır. Burada her ürünün ayrı bir alanının bulunması, satıcıların renkliliği ve çarşıya dışarıdan bakıldığında içerideki canlılığın asla anlaşılamayacak bir yapı olmasından bahsetmiştir. Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslüman Mahallelerinin birbirinden farklı yönlerini incelemiştir. Birçok seyyah gibi O da Ermenilerin tıpkı Asyalı gibi Türklerle birbirine çok benzediğini dile getirmiştir. Rumları hemen

ayırabileceğinizi söylemekte, Yahudileri ise pis bulmaktadır. Buradaki Yahudilerin Kuzey Afrika Yahudilerine göre çok farklı ve zarafetten yoksun olduğunu anlatmıştır. İtalyan azınlıklar şehirde çoktur, ancak nüfuzu yoktur ve genellikle tiyatro alanında pek çok İtalyan bulunmaktadır. Etnik çeşitlilik dil zenginliği de sağlamıştır, sokaklarda özellikle de Pera’da herkes birbiri ile rahat anlaşabilmektedir (Amicis, 1986).

Ezan sesini, ramazanı, çeşidi bol sofraları etkileyici bulmuştur. Şehirde kuşlara ve köpeklere büyük bir hürmet gösterildiğinden bahsetmiştir. Geceler İstanbul’da çok karanlıktır, Dethier’in de değindiği gibi belli başlı caddeleri aydınlatan fenerler dışında ışık olmadığını söylemiştir. En çok etkilendiği mabet Eyüp, anıt ise III. Ahmed Çeşmesi olmuştur. Bu çeşmenin camdan bir fanusta saklanması, sergilenmesi gerektiğini dile getirmiştir (Amicis, 1986).

Yerebatan Sarnıcı’nda büyümlü bir kudretin etkisine kapılmış ve buradaki gizemli manzarayı uzunca seyretmiştir. Bizans anılarını yerinde görmek ve yad etmek için dolaşırken Yedikule Zindanları’nı da boydan boya yürümüştür. Etrafı yabancı bitki ve çalı ile kaplanmış surların yanından yürürken artık bir kısmı artık toprağın içinde kalmış olan sütun ve sütun başlıklarına rastlamıştır (Ebersolt, 1996, s. 208).

Osmanlı bir değişim bunalımı/döngüsü içindedir ve sokaklardaki giyim çeşitliliği oldukça fazladır. Modernizmin etkisiyle hem yenilikçi hem gelenekçi tarz ortaya çıkmıştır. İstanbulun kıyafetinin erkekler tarafından tercih edilmeye başlandığını ve sarık yerine fes kullanılmaya başlandığını reformun sokaklara yansıyan etkisi olarak dile getirmiştir. Aynı şekilde kadınların kıyafetlerinde de benzer değişimlerin olduğundan bahsetmektedir. Türk kadınlarının hür olmadığı esaret altında olduğu düşüncesi gözleminde yerle bir olmuştur. Türkleri Aynı terbiyeyi almış, aristokratik bir vakarla sarılmış asillere benzetmektedir. “*Kıyafetler farklı olmasa ilk bakışta kimse şehirde ayaktakımı var demez*” ifadesini kullanmıştır. Dış görünüme göre hüküm verilse, belki Avrupa’nın en medeni toplumu olabileceklerini söylemiştir. Türklerin avareliği sevdiğine, yeniliğin önüne geçen şeyin bu keyif ve kadercilik olduğuna dikkat çekmektedir (Amicis, 1986).

Modern mimari akımın en önemli isimlerinden olan mimar Le Corbusier, Doğu Seyahatini 1911 yılında İstanbul’da tamamlamıştır. Şehirden çok etkilenmiştir. Pera yerine İstanbul bölgesinde konaklamayı seçmiş, buradaki dünyanın bambaşka bir ahengi olduğunu söylemiştir.

Başlangıçta Bizans’ın geri döndürülemeyeceği düşüncesi ve anı kalan birkaç taşın da yok oluşu onu öfkelenmiş, fakat sonra Üsküdar, Pera, İstanbul teslisinin karşısında bu düşüncesi değişmiştir. Servilere, mezarlıklara, ahşap evlere hayranlık duymuştur. Türklerin yarın için endişelenmeyen teslimiyet vakarını methetmektedir. Sık sık çıkan yangınlara halkın kayıtsızlığına inanmamıştır. Kentin dört yılda bir deri değiştirdiğinin söylendiğini notlarına ekleyerek “*fanilerin evi ahşaptan, yalnız Allah’ın evi taştan*” ifadesini kullanmıştır. Sultanahmet Camiinde bir köşeden ibadeti seyrederken bütünlüğe vurulan seyyah, binlerce kişinin aynı anda Kâbe’ye dönerek el açması ritüelinden oldukça etkilenmiştir. Camileri, kabirleri, kahvehaneleri anlatmıştır. Çarşıda gece in cin top oynarken gündüz zincirinden boşanmış gibi bir yoğunluk oluşmaktadır. Türkleri terbiyeli, ağırbaşlı, birlikte ve bilge olarak tanımlamakta mimari eserleri müthiş ve haşmetli bulmaktadır (Le Corbusier, 2012).

Geri döndüğünde; “*Bizim ilerlememiz neden bu kadar çirkin? Kanlarına hala dokunulmamış olanlar neden bizim en kötü yanımızı almaya çalışıyorlar? Ahenk denilen şeyi bir daha asla elde edemeyecek miyiz?*” diyerek hayıflanmıştır (Le Corbusier, 2012, s. 175).

20. Yüzyıl başlarında Ünlü Amerikalı edebiyatçı Ernest Hemingway, İstanbul’da bulunmuştur. O yıllarda gazetecilik yapan yazar; I. Dünya Savaşı sonrası 1922 yılında Toronto’dan İstanbul’a savaş muhabiri olarak gelmiştir. Heminway, Toronto Daily Star Gazetesi’ne gönderdiği raporlarda işgal döneminde İstanbul’un içinde bulunduğu zor günleri yansıtan bir tablo çizmektedir.

Sokaklar sıcakta toz, yağmurda çamur içindedir ve şehir bakımsız kalmıştır. Trafik düzeninin olmadığı sokaklarda at arabaları, hamallar, tramvay ve motorlu araçlar bir arada hareket etmektedir. Yalnız iki ana cadde dışına her yer ara sokaklardan oluşmaktadır. Yazarın kaldığı otelin koşulları oldukça kötüdür, sinekler ve tahtakuruları çoktur ve oldukça rahatsız etmektedir. Öyle ki sabah uyandığında pencereden şehrin dantel misali sislerin içine gömülmüş manzarasını izlerken, aynaya döndüğünde yüzünü haşerat tarafından ısırılmış bulduğunu anlatmıştır. Şehirde daha önce sayım yapılmadığı için nüfusun tam olarak bilinmediğini ancak söylentilere göre bir buçuk milyon kadar insan yaşadığını belirtmiştir (Hemingway, 1988 s.13-14).

Türklerin hindi etini çok tükettiğine, büyükbaş hayvanların etinin sığır beslenmediği için kötü olduğuna değinmiştir. Etləri hiç beğenmemiştir. İyi sığırların savaşta taşımacılık için kullanıldığını söylemektedir. Balıklar kendisi açısından kötünün iyisi olarak tercih edilebilir düzeydedir. Kahve ve rakı çok tüketildiğini, tiyatroların akşam 10'da gece kulüplerinin ise gece 02'de açıldığını dile getirmiştir. 168 resmi izin günü vardır çünkü şehir oldukça farklı dini ve etnik köklerin bir arada yaşadığı mozaiktir. Bu nedenle cuma, cumartesi, pazar farklı dini grupların ibadet günleri olarak tatildi. Dini bayramlar da bu günler e eklendiğinde yılın çoğunun tatil olduğunu bu nedenle her gencin kamuda çalışmanın bir yolunu aradığını dile getirmiştir (Hemingway, 1988)

Sabaha karşı şehirde en çok farelerin, sarhoşların ve köpeklerin olduğunu anlatırken şu ifadeleri aktarmıştır: *“İstanbul'un kara yüzlü, çarpık, pis pis kokan sokaklarında sabahın ilk saatlerinde göreceğiniz şeyler, sihirli Doğu'nun tam anlamıyla gerçek yüzüdür”* (Hemingway, 1988, s. 15). Bu vakitlerde sarhoş nidaları ile camiden yükselen müezzinin dokunaklı sesinin tenakuz içinde birbirine karıştığından bahsetmiştir.

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Pagan, Roma-Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin tarihsel perspektifte esaslı yaşam mekânı İstanbul, her dönem merak uyandıran cazibesi, yüksek kimliği ile binlerce ziyaretçinin uğrak yeri olmuştur. Seyyahlar gözlem, duygu, düşünce ve anlam dünyalarını yazarken, eş zamanlı olarak şehir de kendi hikâyesini yaşamakta ve yazmaktadır. İstanbul karakteristik özellikleriyle zaman zaman vücuda gelerek kendi gücünü her sarsıldığında yeniden toparlayabilmiş bir mekânın ifadesi olmuştur. .

Osmanlı öncesi seyahatnamelerde İstanbul'a dair ortak noktalar genellikle şehrin anıtsal yapılarının görkemliliği, mabetlerin sayıca çok olmakla birlikte sanatsal açıdan eşsiz bulunması, saraylar ve saray hayatının muhteşemliği üzerine yoğunlaşmıştır. Fil heykelleri ve altın kaplamasıyla görenleri büyüleyen Altın Kapı, şehrin güçlü duruşunu daha surlardan geçmeden ortaya koyan önemli anıtlardan biridir. Deniz surlarının kalınlığı ve geçilmez oluşu, batı surlarının üç katmanlı ve hendeklerle ilave korumalar sağlayan güvenli hali, şehrin dünyanın en iyi korunan alanlarından biri olduğu intibasını doğurmaktadır. Dönemine göre çok önde bir büyüklükte ve çekicilikte inşa edilmiş olan Hipodrom, içinde gerçekleştirilen gösteri ve yarışmalarla kentlilerin ahengini ve coşkusunu yükselten bir etkiye sahiptir. Saray ile arasındaki bağlantı, gizli geçit ve dehlizler, dev sütunlar ve bronz heykeller Hipodrom'un ilgi çeken yanlarından bazılarıdır. Yalnız merkezi sarayın değil şehirdeki diğer sarayların, özellikle Blakhernae Sarayı'nın (İmparator ve ailesinin Balat civarındaki konutu) da eşsiz mimari ve süslemelere sahip oluşu, seyyahların hayranlığını kaleme döktüğü yapılar olmuşlardır. Şehirdeki sütunların (Arcadius, Iustiniaus ve Theodosius) her biri defalarca seyahatnamelere konu olmuş, üzerlerindeki desen ve çizimlerin anlamları merak uyandırmıştır. Çoğu zaman bu yazıtların tılsım olarak şehri korumak üzere işlendiği düşünülmüştür. Manastırlar ve su kemerleri de şehirde dikkat çeken diğer anıtsal yapılar arasındadır.

Roma İstanbul'unu dini açıdan bir cazibe merkezi kılan; şüphesiz mabetlerin çok ve özenli bir sanatla inşa edilmiş olması ve kutsal emanetlerin Havvariyyun Kilisesi'nde yer alması idi. Blakhernae Sarayı yakınındaki Meryem Ana Kilisesinin önemi ve Hz. Meryem'e ait sanduka'nın da bu mabette olduğu dile getirilmiştir (Ebersolt, 1996, s.72). Aynı zamanda Ayasofya (Hagia Sophia)'nın dünya Hristiyanları üzerindeki etkisi, melekler tarafından korunduğuna inanılan, eşsiz eserlerle ve mozaiklerle süslenmiş, yer altı sarnıçlarıyla ünlenmiş olan bu mabedi herkesin görmek isteyeceği bir noktaya taşımakta ve şehre mistik bir prestij sağlamaktadır.

Şehir, seyahatnamelerde yer alan bilgilere göre zenginliğini şaşaaanın, lüksün sıradan olduğu, değerli taşların günlük eşyalarda dahi rahatlıkla kullanıldığı, kıymetli kumaşlardan yapılan kıyafetlerin giyildiği ve pahalı madenlerden heykeller üretilen bir merkez imajı taşımaktadır. Düzen ve huzur içinde pırıl pırıl bir hülyayı yansıtmaktadır. Bunun yanında şehrin ana merkezi dışında kalan bakımsız kenar mahallerin varlığı, günlük yaşamını pis sokaklarda sürdüren geliri zayıf mukimlerin bulunduğu, özellikle deri imalatı yapılan bölgelerde yoğun kirliliğin bulunduğu da dile getirilmiştir. Öyle ki lüksten bolca nasiplenmiş şehirde geceleri güvenlik kaygısıyla kapıları kilitlenen semtler bulunduğu değinilmiştir.

İstanbul; Roma Döneminde de kozmopolit bir yapıya sahiptir. Nüfusun kapsamında pek çok milletten insan bulunmaktadır. Bazı seyyahlar “dünyanın ortak şehri” tanımında bulunmuştur. Ticaretin yoğun ve hareketli olduğu şehirde pek çok iskele ve liman bulunmaktadır. Depo ve dükkanlar işleyen yapıyla ticareti merkez konumunda tutmaya destek olmaktadır. O yıllarda da Pera bölgesi deniz ticaretinin önemli merkezlerinden birdir. Ayrıca nüfus kıyılarda yoğun, şehrin geri kalan kısımlarında ise yerleşim seyrek. Bu bölgeler tarım amaçlı da kullanılmaktadır.

Latin İstilası'nın ardından şehrin geri alınmasına kadar geçen 57 yıllık sürede ise İstanbul her açıdan zayıflamış ve büyük zarar görmüştür. Yeniden Romalılara geçtikten sonra; açılan telafisi mümkün olmayan yaralar sarılmaya çalışılsa da, eski ihtişamına Osmanlı'dan önce dönebilmesi mümkün olmamıştır.

İstanbul'un Müslüman Osmanlı tarafından fethedilmesi, doğal olarak Hristiyan dünyasında travmatik bir takım sonuçlara yol açmıştır. Neticede Hristiyanlığın küresel merkezi imajı çizen bu güzel şehir başlı başına bir mabet niteliği taşımaktaydı. Özellikle batının çeşitli ülkelerinden hac yolculuğuna çıkan seyyahlar, İstanbul'da kutsal emanetleri ve tapınakları görebilmek hayali ile yolculuklarını burada dinlendiriyor ve merakları ile şehri arşınıyorlardı. Bozlağan (2012, s. 29), Müslümanların İstanbul'u fethetmesini Yahudi isyanlarında Romalıların Kudüs'e verdiği zararlar ya da Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi gibi olaylarla kıyaslandığından söz etmektedir. Sonuç olarak bu kaybın etkileri de Türklere bakış açısının olağan biçimde ön yargılarla bezenmesine yol açmıştır. Osmanlı döneminde şehre gelen seyyahlar genellikle bu yargılarla seyahatine başlamış olsa da çoğu zaman fikirleri değişime de uğramıştır. Elbette Hristiyan bir şehrin tüm simgeleriyle birlikte bir Müslüman şehrine dönüşmesine tanık olmak, hicap duymalarına sebep olmuştur.

Bu dönemde şehre gelen seyyahların genellikle Roma-Germen mirasının izini sürdürdükleri görülmektedir. Zaten Latin İstilasısı sırasında ağır bir yıkım yaşayan İstanbul fetihten birkaç yıl önce de birçok zorluk yaşamış ve şehrin dokusundaki bozulma artmıştır. Fetih sonrasındaki dönüşüm de arkasından gelmiştir. Şehirde kalıntıları kalan bazı sütunlar, yapısı değişen mabetler, camiye dönüştürülen ve freskleri kapatılan Ayasofya dikkat çeken konular arasındadır. Fatih Sultan Mehmet şehri hızla yeniden inşa etmeye gayret etmiş ve Müslüman şehirini simgeleyecek mimariyle canlandırmak istemiştir. Topkapı ve Bedesten'in hızla inşa edilmesi şehrin çehresini değişmesini sağlamış, yeni ticaret sahaları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu süreçte farklı bölgelerden getirilen halklar ayrı mahallere yerleştirilmiştir. Meskün edilen bu halk örf ve adetler, hatta dil bakımından birbirinden farklıdır. Şehrin kozmopolit yapısı böylece daha da genişlemiştir. Hemen her seyahatnamede dikkat çeken hususlardan biri de bu kozmopolit yaşamdır. Aynı zamanda şehirde tam bir huzur ve güven ortamının bulunması, dilenci ve hırsızlara rastlanmaması ziyaretçilerin ilgisini çekmekte, bu durumu genellikle halkın mütedeyyin yapısının günlük yaşamın her anına yansımaya bağlamaktadırlar. Seyyahlar; kervansaray, vakıf ve imaret sistemlerini takdirle karşılamaktadır. Türklerin hayırsever kimliğini toplumun her kademesine yaymanın ve farklı gruplara karşı ayırım yapmadan sosyal iletişimde bulunmanın şehir kimliğindeki hassasiyete yansımaları methetmişlerdir. Türk evlerinin yapısı ve biçimi, mütevazılığı da seyahatnamelerin konuları arasındadır.

19. Yüzyıl; çok sayıda ziyaretçinin İstanbul'a geldiği ve çeşitli yöntemlerle gözlemlerini kayıt altında tuttukları bir dönem olmuştur. Bu artışın nedenleri arasında tren yollarının da ulaşımındaki etkisinin artması, ayrıca yazılan eserlerin şehre olan merakını beslemesi ve küresel olarak ticari hareketliliğin yayılması, ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesi sonucu diplomatik görevlilerin çoğalması ve şehirde bazı alanlarda yabancı mütehassıslara duyulan ihtiyacın açığa çıkması sayılabilir.

Osmanlı İstanbulu'nun son yüzyılında seyyahların en çok dikkatini çeken konular Türklerin gündelik hayatına dini kimliğini yansıtması, hayırsever ve yumuşak olmaları, gelecek kaygısından uzak bir teslimiyetle dünya hayatına bakışları olmuştur. Dünyaya ait hiçbir şeyi kaybetmekle ilgili endişelerinin bulunmadığı, özellikle yangınlar sırasında soğukkanlılıkla yanan evlerine arkalarını dönüşlerinde ortaya çıkmaktadır. Gündelik yargı ve meraklardan uzak şekilde, birbirinden çok farklı insanlar umarsızca bir arada yaşayabilmektedir. Şehrin kozmopolit mozaği seçkinliğini arttıran bir unsur haline gelmiştir. Kadının toplumsal hayattaki yeri batıda oluşan algının aksine güvenli ve güçlü bir alan içine yerleştirilmiştir. Göz önünde tek bir yanlış hareketle karşılaşamayacakları biçimde hürmet görmektedirler. Esirler ya da hizmetkârlar batıdan farklı olarak ailenin bir ferdiymişçesine adil muameleye tutulmakta, sağlık ve güvenliklerinden efendileri sorumluluk addetmektedir. Köle pazarları ve satılan esirler artık bulunmamaktadır.

Türk evleri ahşap yapısı en çok dikkat çeken mimari yapılar arasında yer almıştır. Samimi ve gösterişten uzak bu evler renkli bir kent mekân ortaya çıkarmakta ve ilgi toplamaktadır. Cami-minare kompozisyonlarının özellikle Yarımada'nın denizden görülen ve yeşillikler arasından yükselen minarelerle beliren silüetinin etkisi pek çok seyyahta derin hayranlık bırakmıştır. Şehrin coğrafyası ve manzarası bu açıdan her dönem olduğu gibi büyük övgü toplamıştır. Ticaretin en yoğun olduğu bölgeler her dönem olduğu gibi başta Pera-Beyoğlu bölgesi olmuş, Yarımada'nın merkezinde yer alan Kapalı çarşı ve hanlar da ticarete etkinliğini arttırmıştır. Saray hayatı ve harem en merak edilen alanlar arasındadır.

Türk Halkı'nın mezarlıklarla yakın ilişkisi batılı seyyahları en çok şaşırtan unsur olmuştur. Batının aksine şehrin dışında değil tam ortasında ve bir mesire yeri gibi kullanılan mezarlıklar, ölümün soğuk ve ürkütücü

olmaktan çok yaşamın bir parçası olduğu gerçeği ile yüzleşmelerine neden olmuştur. Osmanlı modernleşmesinin ve reform hareketlerinin gündelik hayata hem tavır hem de kıyafet olarak yansması dikkat çeken bir diğer konudur. Toplumsal hayatın içinde yenilikçi ve gelenekçiler kolaylıkla birbirinden ayrılabilir hale gelmiştir. Türklerin genel yapısı şahsiyetli ve saygın bir duruş ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kaderciliği hayatlarının merkezine koymaları kaygı ve endişe gibi sorunlardan uzak olsalar da toplumsal geleceği de boş vermelerine neden olmuştur. Bu açıdan ataleti yüksek kimseler olarak da algılanmışlardır.

Batılı gezginlerin Antik mirasın hatırasını aramaya bu dönemde de devam ettikleri, şehri dolaşırken içgüdüsel olarak maziye bir “ah” bıraktıkları göze çarpmaktadır. İstanbul, artık bir İslam şehri olsa da; toplumsal düzeyde olduğu gibi mimari ve sanatsal açıdan da kültürel bir çeşitliliğe sahip olmuş, bu esans kent dokusuna yansımıştır. Akıp giden tarih içinde şekillenen, değişen ama geride kalanlarla birlikte var olan İstanbul, mistik bir ruh ile kaplanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile yeni bir döneme kapı açan şehirde, mütareke döneminin ve savaştan çıkmış yorgunluğun izleri her bakımdan görülmektedir.

KAYNAKÇA

Amicis, E.D. (1986). İstanbul. (Çev. Beynun Akyavaş). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Tercüme Eserleri Dizisi.

Aynacı, F. (2019). XIX. Yüzyılın İki Gezginini, Théophile Gautier ve Hayrullah Efendi'nin Seyahatnamelerinde Paris ve İstanbul'a Karşılıklı Bakış. SEFAD, 41. S. 15-30.

Bahadıroğlu, Y. (2020). Biz Osmanlıyız. Nesil Yayıncılık.

Büyüktapu, O. (2015). Julia Pardoe: Seyyahların Gözünden İstanbul. Fraktal Edebiyat Düşünce Dergisi. Sayı 5. S. 48-65.

Battuta. (2016). İbni Battuta Seyahatnamesi. (Çeviri, inceleme ve notlar: A. Said Aykut). Yapı Kredi Yayınları. 35. Bölüm. S. 666-681.

Bozlağan, R. (2012). İstanbul, Derinlik, Değişim ve Güç. Hayat Yayınları.

Casti, Giovanni B. (2019). Bir İstanbul Seyahati – 1788. (Çev. Akif Tunç). Cinius Yayınları.

Demiray, K. (2019). Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat (1808-1918). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Dethier, P.A. (1993). Boğaziçi ve İstanbul – 19. Yüzyıl Sonu. (Çev. Ümit Öztürk). Eren Yayıncılık.

Dünheim, W.V. (1986). Feldmareşal Moltke'nin şark Gezisi. (Çev. Selçuk Ünlü). Erdem, Cilt 2, Sayı 5. S. 555-578.

Ebersolt, J. (1996). Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları. (Çev. İlhan Arda). Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Evliya Çelebi. (2003). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. Yapı Kredi Yayınları.

Ertaş, K. (2018). Ermeni Seyyah Polonyalı Simeon'un Gözüyle 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu. I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, 23-25 Kasım 2018. Bildiri Kitabı. S. 563-568.

Gautier, T. (2018). İstanbul – Dünyanın En Güzel Şehri. (Çev. Nuriye Yiğitler). Profil Kitap.

Gerlach, S. (2010). Türkiye Günlüğü 1573-1576 I. Cilt. Kitap Yayınevi.

Hemingway, E. (1988). İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı. (Çev. M. Ali Kayabal). Bilgi Yayınları.

İğrek, R. (2019). Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Lady Montegü. (1933). Şark Mektupları. (Çev. Ahmet Refik). Hilmi Kitaphanesi.

Le Corbusier. (2012). Şark Seyahati İstanbul – 1911. (Çev. Alp Tümertekin). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Moltke, H.V. (2015). Feldmareşal Von Moltke'nin Türkiye Mektupları. Remzi Kitabevi.

- Nalçacı, N.N. (2010). İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. Cilt 8. Sayı 16. S. 523-562.
- Polonyalı Simeon. (2016). Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye. (Çev. Hrand D. Andreasyan). Köprü Kitaplar. S. 16-31.
- Schweigger, S. (2004). Sultanlar Kentine Yolculuk. (çev. Türkis Noyan). Kitap Yayınevi. İkinci Bölüm. S. 54-61.
- Soydaş, H. (2018). Nicolas de Nicolay'ın Musavver Seyahatnamesi'nde Kanuni Devri Osmanlı İmparatorluğu, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 63. S. 267-288.
- Strabon. (2000). Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII, XIII, XIV. (Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şakiroğlu, M. H. (?). Giovan Maria Angiolello *eserleri için* Tanıtma Yazıları, Erdem 6:2:17. S. 603,604.
- Türkiye Diyanet Vakfı. İslam Ansiklopedisi. "Herevi, Ali b. Ebu Bekir" (Müellif: Cevat İzgi). Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/herevi-ali-b-ebu-bekir>
- Türkiye Diyanet Vakfı. İslam Ansiklopedisi. "Mes'udi, Ali b. Hüseyin" (Müellif: Casim Avcı). Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesudi-ali-b-huseyin>
- Türkiye Diyanet Vakfı. İslam Aniklopedisi. "İbn Battuta" (Müellif: A. Said Aykut). Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-battuta>
- Ubcini, J.H.A. (1977). 1855'te Türkiye. (Çev. Ayla Düz). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ubcini, J.H.A. (2019). XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı İmparatorluğu. Kitabevi Yayıncılık.